

BACHELORSTHESIS FÉLINE BLOM

SOCIALE COHESIE IN BUITENSTAD ZALTBOMMEL

LESSEN GETROKKEN UIT DE WALUWE II

Figuur 1: Ontwerp Buitenstad Zaltbommel

Waalbommel BV. (2022). Besluit ontwerp Buitenstad Zaltbommel. Geraadpleegd op 20-02-2022, van <https://www.buitenstad-zaltbommel.nl/nieuws/3496/besluit-ontwerp-buitenstad-zaltbommel/>

Bachelor thesis Geografie, Planologie en Milieu (GPM), Nijmegen Faculteit der Managementwetenschappen,
Radboud Universiteit Nijmegen, Juni 2022

Radboud Universiteit

Figuur 2: Logo Radboud
Universiteit (RU, z.d.)

Universiteit	Radboud Universiteit, Nijmegen
Faculteit	Faculteit der Managementwetenschappen
Opleiding	Geografie, Planologie en Milieu
Naam begeleider	Sietske Veenman
Naam student	Féline Blom
Studentnummer	S1045869
Inleverdatum	24 juni 2022
Woordenaantal	23126

SAMENVATTING

In de strijd tegen een groeiend woningtekort zoekt Zaltbommel evenals vele overige steden in Nederland een oplossing in de nieuwbouw van woonwijken, zo ook in het geval van de Waluwe II en de Buitenstad. Waar de Waluwe II reeds gerealiseerd is, is gebleken welke ruimtelijke elementen op deze specifieke locatie bijgedragen hebben aan de ontwikkeling van sociale cohesie in (relatie tot) de wijk. Om welke elementen het hier gaat is onderzocht aan de hand van literatuuronderzoek, observaties en verschillende vormen van interviews. Aan de hand hiervan is geanalyseerd welke ruimtelijke elementen het huidige ontwerp voor de nog te bouwen wijk, de Buitenstad, aan zouden kunnen vullen ter bevordering van sociale cohesie. Wanneer dit het geval is kunnen namelijk kosten voorkomen worden, evenals een scheiding binnen de stad Zaltbommel.

Uit een analyse van vier kernbegrippen is gebleken het aangaan van een gezamenlijke identiteit, voortkomend uit een gezamenlijke identiteit en betrokkenheid in de totstandkoming, een grote bijdrage levert. Ook een goede toegankelijkheid in combinatie met een duidelijk afgebakende ruimte die ingericht is als leefruimte en mensenmassa's met een gevarieerde sociale samenstelling aantrekt spelen een belangrijke rol.

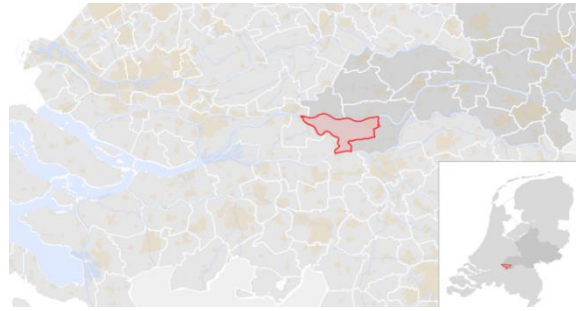
Inhoud

1. PROJECTKADER.....	6
1.1. RELEVANTIE	7
1.1.1. MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE.....	7
1.1.2. WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE.....	8
1.2. VRAAGSTELLING	8
1.3. DOELSTELLING	8
1.4. CONCEPTUEEL MODEL	9
1.5. OPBOUW ONDERZOEKSRAPPORT	10
2. LITERATUURONDERZOEK	11
2.1. SOCIALE COHESIE.....	11
2.1.1. SCHAALNIVEAUS.....	11
2.1.2. SOCIALE SAMENSTELLING	13
2.1.3. TOEGANKELIJKHEID	18
2.1.4. RUIMTEGEBRUIK	19
2.2. RUIMTELIJKE INRICHTING.....	21
3. METHODE	22
3.1. STRATEGIE	22
3.2. DATAVERZAMELING	22
3.3. DATANALYSE.....	26
4. RESULTATEN	27
4.1. WALUWE II	27
4.1.1. SCHAALNIVEAU.....	28
4.1.2. SOCIALE SAMENSTELLING	31
4.1.3. TOEGANKELIJKHEID	34
4.1.4. RUIMTEGEBRUIK	36
4.1.5. RUIMTELIJKE INRICHTING.....	38
4.2. BUITENSTAD	41
4.2.1. SCHAALNIVEAU.....	41
4.2.2. SOCIALE SAMENSTELLING EN WONINGVOORRAAD	43
4.2.3. TOEGANKELIJKHEID	43
4.2.4. RUIMTEGEBRUIK	45
4.2.5. RUIMTELIJKE INRICHTING.....	46
5. CONCLUSIE	49
6. REFLECTIE	53
6.1. PROCES	53

6.2. AANBEVELINGEN	53
7. BIBLIOGRAFIE.....	55
8. BIJLAGE	62
8.1. OBSERVATIES.....	62

1. PROJECTKADER

Nederland heeft te maken met een nijpend woningtekort. Nieuwskoppen zoals ‘Woningtekort loopt komende jaren naar verwachting verder op’ (Nederlands Dagblad, 2022) en ‘Schreeuwend tekort aan woningen, wat moet eraan gedaan worden?’ (Kraniotis, 2021) zorgen niet langer voor verbazing. Onbetaalbare koopwoningen, wachtlijsten voor huurwoningen en overvolle studentenhuizen zijn aan de orde van de dag. Het Nederlandse woningtekort is gegroeid tot bijna 300.000 woningen, wat ruim 3,5% van de nationale woningvoorraad bedraagt, bijna het dubbele van het door experts gewenste maximum van 2% (Nederlands Dagblad, 2022; Peelen & Vervaart, 2021). Peelen en Vervaart publiceerden een artikel op Omroep Gelderland waaruit blijkt dat ook de in Zuid Gelderland gelegen gemeente Zaltbommel (FIGUUR 3) in 2020 een woningtekort kende van 506 woningen, wat naar verwachting op zal lopen tot een tekort van 629 woningen, oftewel 5% van de woningvoorraad, in 2025. Rekening houdend met bestaande plannen zal dit tekort naar verwachting in 2030 teruggelopen zijn tot 4% (Peelen & Vervaart, 2021). Ondanks bouwbeperkingen is nieuwbouw namelijk in vrijwel heel Nederland een veel gevonden antwoord op het huidige én toekomstige woningtekort.

Figuur 3: Gemeente Zaltbommel (Wikipedia, 2021)

De Gemeente Zaltbommel heeft in 2019 door in te stemmen met een voorlopig stedenbouwkundig plan besloten haar gelijknamige hoofdplaats opnieuw uit te breiden. ‘Buitenstad’ (FIGUUR 4 NUMMER 2) zal vanaf 2023 een nieuwe wijk in het noorden van de stad Zaltbommel vormen, waarin ruimte zal zijn voor horeca, winkels, kantoren en ongeveer driehonderd woningen. De woningen zullen naar verwachting evenals de nieuwe werkgelegenheid een gevarieerd publiek aantrekken en ook daggasten worden verwacht de wijk tussen de rivier de Waal en het historische centrum te bezoeken (Waalbommel, 2022).

Figuur 4: Wijkindeling Zaltbommel (Cozijnsen, 2014)

Eerder is helaas gebleken dat er zowel in Zaltbommel als in andere delen van Nederland niet altijd een goede aansluiting ontstaat tussen nieuwe wijken en de omliggende gebieden (Groeneveld, 2020; Kleinhans, 2005; Middel, 2012). Ook binnen nieuwbouwwijken zelf is dit niet altijd het geval (van Dam et al., 2010; Kam et al., 2003). Dit heeft grote consequenties, zowel voor het individu als de stad als geheel. In dit onderzoek zal nagegaan worden hoe elementen in de fysieke ruimte in de nieuw te bouwen wijk Buitenstad Zaltbommel van het begin af aan een goede sociale cohesie, oftewel onderlinge verbondenheid, kunnen realiseren. Hierbij zullen lessen getrokken worden uit theoretische bronnen en eerdere ervaringen, onder andere in de nabijgelegen wijk Waluwe II (FIGUUR 4 NUMMER 1).

1.1. RELEVANTIE

1.1.1. MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

ALGEMENE MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Aangezien een goede sociale verbondenheid tussen en binnen nieuwe wijkdelen niet vanzelfsprekend is, is het van groot belang sociale cohesie te stimuleren (Dam et al., 2010; Groeneveld, 2020; Kam et al., 2003; Kleinhans, 2005; Middel, 2012). De mate waarin nieuwe wijken een sociaal sterke kern vormen, zowel op zichzelf als in connectie met andere wijken, beïnvloedt namelijk in grote mate de leefbaarheid van een gebied. Situaties waarin weinig of geen sociale cohesie bestaat gaan veelal gepaard met een lage leefbaarheid. Dit kan zich uiten in bijvoorbeeld een verlaagde veiligheidsperceptie, ongelijkheid en individuele economische en mentale problemen (Tolsma, 2009). Om dit te voorkomen is het van belang vanaf het begin af aan sociale cohesie te stimuleren. Door mogelijke fysieke implementaties ter bevordering van sociale cohesie te analyseren, draagt dit onderzoek hier aan bij.

De bijdrage van dit onderzoek aan het in een vroegtijdig stadium stimuleren van sociale cohesie heeft niet alleen een positief effect op de leefbaarheid, maar ook op de economie van een gebied. Wanneer fysieke elementen in de openbare ruimte tijdens het bouwproces gerealiseerd worden zijn de kosten over het algemeen lager dan wanneer in een later stadium aanpassingen gedaan moeten worden in een bestaande ruimte. Ook kosten voortkomend uit een slechte sociale cohesie worden vermeden, waarbij gedacht kan worden aan herstelwerkzaamheden rondom overlast, vernieling, vervuiling, een verstoorde mentale gezondheid en noodzakelijke financiële ondersteuning (Pettigrew & Tropp, 2006; Tolsma et al., 2009). Het vroegtijdig stimuleren van sociale cohesie voorkomt via deze weg dus extra kosten en problemen, waarvan de last over het algemeen bij de maatschappij en overheid terecht komt. Dit maakt het onderzoek met name relevant voor de Gemeente Zaltbommel, aangezien zij in tegenstelling tot veel andere betrokken instanties een directe invloed heeft op de ruimtelijke inrichting in het gebied.

Naast het voorkomen van toekomstige kosten kan dit onderzoek ook economische voordelen voortbrengen. Een sterke verbondenheid verhoogt namelijk de leefbaarheid en daarmee de vastgoedprijs. Ook verhoogt dit de aantrekkelijkheid voor zowel bezoekers als bewoners, wat een groei in neveninkomsten vanuit aangetrokken klandizie met zich meebrengt. Tevens ontstaan samenwerkingsverbanden die de economische positie van een gebied versterken (Tolsma et al., 2009). Via deze weg beïnvloedt het de economische kwaliteiten van een gebied. Niet alleen bezoekers en bewoners profiteren via die weg van de bijdrage van dit onderzoek, ook economische ondernemingen en overkoepelende organisaties zoals de Gemeente Zaltbommel kunnen hier hun voordeel uit halen.

MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE ZALTBOMMEL Bovenstaande relevantie heeft in dit geval betrekking op Zaltbommel, maar is gemakkelijk te transformeren naar een algemene relevantie. Toch kan dit onderzoek ook voor Zaltbommel in het bijzonder een grote maatschappelijke relevantie hebben. Momenteel wordt er binnen de stad namelijk duidelijk onderscheid ervaren tussen de onderlinge wijken, zowel in fysieke uitstraling als sociale connectie (Groeneveld, 2020). Wanneer sociale cohesie in nieuwe wijken van het begin af aan bevorderd wordt kan dit verdere scheiding voorkomen en bestaande scheiding verkleinen. Aangezien de ruimtelijke inrichting van een gebied sterk beïnvloedt in welke mate sociale cohesie plaatsvindt, draagt dit onderzoek bij aan de leefbaarheid in de

Buitenstad en haar omgeving. Daarnaast sturen fysieke elementen de draagkracht en gemeenschapszin. Betreft de Buitenstad wordt op het moment gemeenschapszin onder omwonenden veroorzaakt door angst voor een slechte sociale en fysieke aansluiting met bestaande stadsdelen. Om draagkracht voor de wijk te creëren kunnen uit dit onderzoek voortkomende ruimtelijke elementen opgenomen worden in het huidige ontwerp van de Buitenstad. De implementatie van deze elementen kan namelijk weerstand reduceren, verbondenheid met de Buitenstad vergroten en bijdragen aan een duurzaam voortbestaan van de wijk en stad als geheel. Om het voortbestaan van Zaltbommel te waarborgen, is de ontwikkeling van de Buitenstad dus een cruciaal punt. Voor de Buitenstad is namelijk een belangrijke rol weggelegd als trekpleister voor toeristen en inwoners van omliggende kernen, ter aanvulling op de bestaande Binnenstad (persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022). Dit alles maakt het niet alleen voor ontwerpende partijen zoals de Gemeente, architectenbureaus grondeigenaren en hierdoor ingehuurde partijen interessant dit onderzoeksverslag te lezen, maar ook voor betrokkenen zoals ondernemers, toekomstige bewoners, omwonenden en bezoekers van de ruimte.

1.1.2. WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Er is in het verleden al in zekere mate onderzoek gedaan naar de afzonderlijke elementen binnen het gebied van sociale cohesie (Bovenhoff, 2015; Grunder, 2013). Veelal ging dit over situaties in bestaande wijken of steden, maar er is ook in meer beperkte mate onderzoek gedaan naar sociale cohesie in recent gebouwde wijken (Kam et al., 2003; Reinders, 2018). Binnen de Gemeente Zaltbommel en de stad Zaltbommel is dit niet het geval. Dit onderzoek zal daardoor een vernieuwende kijk geven op dit geografische gebied en haar betrokkenen.

1.2. VRAAGSTELLING

Om deze doelstelling te kunnen bereiken wordt het volgende onderzocht: *Hoe kan sociale cohesie in (relatie tot) Buitenstad Zaltbommel gestimuleerd worden middels vormgeving van de fysieke ruimte, waarbij lessen getrokken worden uit de Waluwe II?*

Deze onderzoeksvraag zal beantwoord worden met behulp van de volgende deelvragen:

- Welke elementen in de fysieke leefomgeving van de Waluwe II hebben bijgedragen aan de sociale cohesie?
- Welke elementen in de fysieke leefomgeving om sociale cohesie te stimuleren zijn er in het huidige ontwerp van Buitenstad Zaltbommel opgenomen?

1.3. DOELSTELLING

Met deze vragen in het achterhoofd wordt een analyse gemaakt over ruimtelijke elementen die in de Buitenstad geïmplementeerd kunnen worden om interne en externe cohesie, respectievelijk verbondenheid binnen groepen en verbondenheid tussen groepen, positief te beïnvloeden (De Hart et al., 2002). Naast dit overkoepelende doel wordt er binnen het onderzoek naar gestreefd onderstaande subdoelen te behalen.

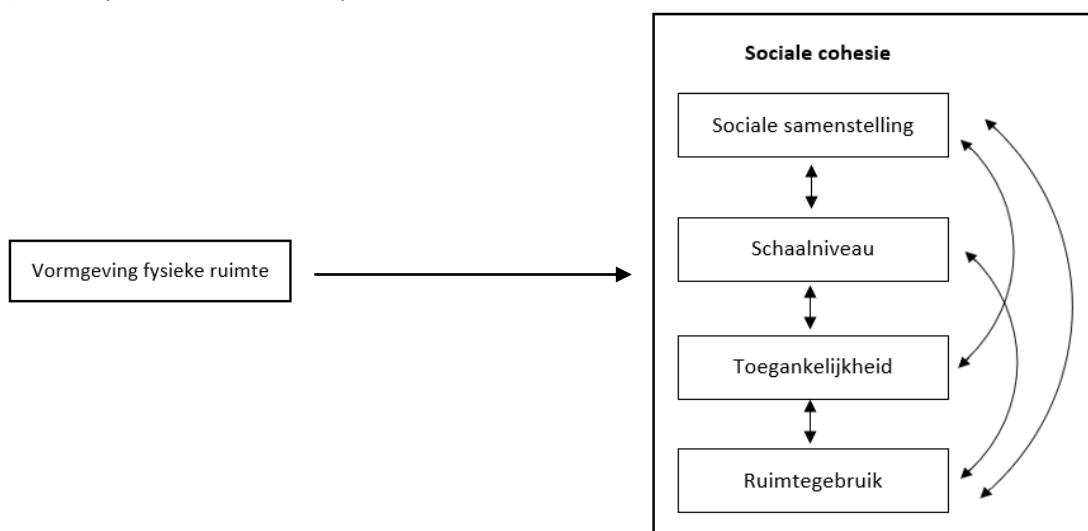
Eén van deze subdoelen is het vergroten van de leefbaarheid van de Buitenstad en omliggende wijken, zowel voor inwoners als voor frequente gebruikers van het gebied. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld werknemers en bezoekers van kantoren, horeca en winkels. De verwachte persoonskenmerken van toekomstige inwoners evenals de geplande fysieke ruimtelijke vormgeving

van de wijk, geven in combinatie met algemene theorieën en informatie verkregen uit een eerder gebouwde wijk in Zaltbommel aanleiding tot een zekere mate van vermoedde toekomstige ongelijkheid (SDG10) en beperkingen op het gebied van inclusiviteit en veiligheid (SDG11). Zoals beschreven onder het kopje maatschappelijke relevantie, verlagen deze en andere genoemde factoren de leefbaarheid van een gebied. Tevens hebben de te adviseren fysieke implementaties als doel de samenleving veerkrachtiger en toekomstbestendiger te maken. Wanneer sociale cohesie in een gebied sterk is, is er over het algemeen sprake van een grotere mate van uitwisseling, samenwerking, gemeenschapszin en draagkracht. Betrokkenheid bij elkaar en het gebied zorgt er voor dat men elkaar verder helpt en dat men het belang er van inziet om in de fysieke omgeving en haar gemeenschap te investeren (Putnam, 1993; 2007; Pettigrew & Tropp, 2006; Tolsma et al., 2009).

Hiernaast heeft dit onderzoek als doel op verschillende vlakken bij te dragen aan duurzaamheid. Om te beginnen is het onderzoek gericht op het voorkomen van onnodige toekomstige investeringen. Door dit onderzoek nu uit te voeren en zo de Gemeente Zaltbommel in de ontwerpfase van het proces te adviseren kan er in het beginontwerp van de Buitenstad al uitvoerig rekening gehouden worden met toekomstige sociale cohesie. Zo wordt voorkomen dat er in een later stadium ruimtelijke ingrepen gedaan moeten worden om de situatie te corrigeren. Dit voorkomt niet alleen extra investeringen in de vorm van tijd en geld, maar ook onnodig materiaalgebruik en overbodige uitstoot van werkzaamheden.

1.4. CONCEPTUEEL MODEL

De relatie tussen sociale cohesie en vormgeving van de fysieke ruimte, toegepast op de casus Buitenstad Zaltbommel, wordt weergegeven in het onderstaande model. Binnen dit onderzoek worden, zoals beschreven binnen onderdeel 2.1. SOCIALE COHESIE, vier variabelen verantwoordelijk gehouden voor de mate waarin sociale cohesie plaatsvindt: de sociale samenstelling van een gebied, het schaalniveau waarop een gebied geanalyseerd wordt, de fysieke toegankelijkheid van een gebied en de manier waarop openbare ruimte gebruikt wordt. Deze vier variabelen worden binnen dit onderzoek echter niet als afzonderlijke invloeden van sociale cohesie beschouwd, maar als een samenhangend geheel waarin de variabelen naast de mate van sociale cohesie ook elkaar beïnvloeden. Dit geheel, evenals de afzonderlijke variabelen, wordt beïnvloed door de vormgeving van de fysieke ruimte waarin de variabelen geanalyseerd worden. Via die weg beïnvloedt de vormgeving van de fysieke ruimte in sterke mate de mate waarin sociale cohesie plaatsvindt (Madanipour, 1998; Madanipour, 2003).

1.5. OPBOUW ONDERZOEKSRAPPORT

Dit hoofdstuk, hoofdstuk 1. PROJECTKADER, wordt vervolgd door een literatuuroverzicht van elementen die de sociale cohesie beïnvloeden, weergegeven in hoofdstuk 2.1. SOCIALE COHESIE en implicaties in de ruimtelijke inrichting van een gebied die daar een rol in kunnen spelen, weergegeven in hoofdstuk 2.2 RUIMTELIJKE INRICHTING. Vervolgens wordt de toegepaste methode gepresenteerd in hoofdstuk 3. METHODE. De hiermee verkregen resultaten op het gebied van sociale cohesie en ruimtelijke ordening met betrekking tot de Waluwe II en de Buitenstad worden gepresenteerd in hoofdstuk 4. RESULTATEN. Hieruit wordt een conclusie getrokken omtrent mogelijkheden om sociale cohesie in de Buitenstad te stimuleren middels elementen in de fysieke ruimte, welke gepresenteerd wordt in hoofdstuk 5. CONCLUSIE. Vervolgens wordt op het onderzoek gereflecteerd in hoofdstuk 6. REFLECTIE en wordt na een overzicht van de voor dit onderzoek gebruikte bronnen in hoofdstuk 7. BIBLIOGRAFIE een weergave gepresenteerd van gedane observaties en interviews in hoofdstuk 8. BIJLAGE.

2. LITERATUURONDERZOEK

2.1. SOCIALE COHESIE

Het begrip sociale cohesie kent veel verschillende definities, met elk een eigen focus en operationalisering. Dit maakt het moeilijk meetbaar in welke mate een samenleving sociale cohesie kent. Binnen dit onderzoek wordt de in 2006 door Chan et al. opgestelde definitie aangehouden, waarbij onder sociale cohesie 'de mate van onderlinge verbondenheid' verstaan wordt.

De keuze voor bovenstaande definitie is gemaakt ondanks de aanwezigheid van vele andere definities. Definities zoals 'De lijm die de samenleving bij elkaar houdt' (Durkheim, 1893) en 'uitingen van maatschappelijke betrokkenheid' (Oppelaar & Wittebrood, 2008) worden met betrekking tot dit onderzoek echter als moeilijk te duiden beschouwd. Hetzelfde geldt voor vele andere definities die sociale cohesie aanduiden; waaronder de moeilijk te peilen termen 'sociale harmonie' (Tolsma et al., 2009), 'vertrouwen, normen en netwerken die de samenleving coördineren' (Putnam, 1993) en 'sociale verhoudingen en sociale omgang tussen mensen' (Boers et al., 2008). Ook 'Capaciteit van de samenleving om de welvaart en het welzijn van alle burgers te waarborgen, ongelijkheden te minimaliseren en polarisatie te vermijden' (Raad van Europa, 2010) is een veelvoorkomende definitie. Deze definitie behandelt echter veel verschillende begrippen, welke de focus van het onderzoek zou verleggen.

De door Chan et al. opgestelde definitie is daarentegen een breed georiënteerde doch in zekere zin meetbare definitie die de kern van dit onderzoek raakt. Het is namelijk een begrip wat uit een enkele factor bestaat en direct te relateren is aan elementen in de fysieke omgeving. Om de definitie te specificeren wordt binnen dit onderzoek een onderverdeling gemaakt in de aspecten schaalniveau, sociale samenstelling, toegankelijkheid en ruimtegebruik. Deze vier begrippen zijn stuk voor stuk aspecten die beïnvloed worden door de ruimtelijke ordening van een gebied. Daarnaast omvatten ze sociale elementen zoals veiligheid en gelijkheid, aspecten die sterk samenhangen met zowel de sociale cohesie als de leefbaarheid in een gebied (BRON). Over het algemeen geldt namelijk 'hoe groter de sociale cohesie, hoe groter de leefbaarheid' (Ranci, 2011). De combinatie van deze begrippen maakt het dankzij grote onderlinge samenhang en een zorgvuldige afweging in complementariteit mogelijk met een relatief klein aantal begrippen een relatief groot onderzoeksveld te dekken. Het is van belang de samenhang met deze termen te waarborgen, gezien het resultaat van dit onderzoek een bijdrage dient te leveren in de theorie over verkrijgen van sociale cohesie en een goede leefbaarheid. Door deze aspecten in relatie tot sociale cohesie te analyseren zou volgens de theorie aangeduid kunnen worden in welke mate sociale cohesie plaats zal vinden en in hoeverre ruimtelijke elementen hier een bijdrage aan leveren.

2.1.1. SCHAALNIVEAUS

De mate van onderlinge verbondenheid, oftewel sociale cohesie, kan variëren wanneer men verschillende schaalniveaus onderscheidt. De Hart et al. (2002) onderscheiden nationaal niveau, regionaal niveau, plaatselijk niveau, gemeenschappen, groepen en organisaties als relevante schaalniveaus waarop sociale cohesie plaats kan vinden. Schuyt (1997) voegt hier buurniveau en straatniveau, evenals sociale systemen zoals een vereniging of gezin aan toe.

Volgens Lewicka (2011) wordt driekwart van het onderzoek naar verbondenheid van inwoners met hun omgeving op wijkniveau uitgevoerd. Dit is namelijk het niveau waarop de meeste interactie tussen burgers plaatsvindt, maar ook het niveau waarop burgers het meeste interactie hebben met hun omgeving (Thorborg et al., 2006). Het mogelijke verschil in de mate waarin onderlinge verbondenheid per schaalniveau plaatsvindt kan verklaard worden door binnen het begrip sociale cohesie de termen interne cohesie en externe cohesie te onderscheiden. Deze begrippen conflicteren namelijk wanneer deze op verschillende schaalniveaus bekeken worden. Waar interne cohesie gericht is op onderlinge verbondenheid binnen een bepaalde groep, is externe cohesie gericht op onderlinge verbondenheid tussen bepaalde groepen (De Hart et al., 2002). Wanneer er sprake is van een sterke sociale cohesie op een lager schaalniveau, dan kan dit ten kosten gaan van de sociale cohesie op een hoger schaalniveau. Een hoge mate van onderlinge verbondenheid binnen een buurt zorgt er in veel gevallen namelijk voor dat men meer naar elkaar toe trekt en minder toenadering zoekt tot mensen die niet tot deze groep behoren. Onder andere de regel van nabijheid, waarbij regelmatig contact tot begrip en solidariteit leidt, is hierop van toepassing (Banwari, 2019; Vrijhof, 1958). Fukuyama (1999) duidt dit verschijnsel, waarbij verzwakte banden met de omgeving veroorzaakt door cohesie op kleinere schaal aanwezig zijn, aan met de term *miniaturisatie* (Fukuyama, 1999). Een hoge mate van interne cohesie gaat over het algemeen dus gepaard met een lage mate van externe cohesie op hetzelfde schaalniveau (Bolt & Torrance, 2005; De Hart et al. 2002; Kearns et al., 2000), of zoals Kearns & Forrest (2000, p. 1001) het beschreven: 'one place's cohesion may be the society's destruction'.

De mate van interne en externe cohesie wordt dus beïnvloed door de mate waarin nabijheid ervaren wordt. Ook de wijze waarop een gebied afgebakend is ten opzichte van omliggende gebieden heeft hier een sterke uitwerking op (Sampson et al., 2002). Afbakening beïnvloed namelijk in hoeverre er contact ontstaat en met wie dat contact plaatsvindt, afbakening bepaalt de ervaren nabijheid. Fysieke barrières zoals doorgaande wegen en waterpartijen evenals afscheidingen in de vorm van hekwerk of onroerend goed beperken namelijk de ontwikkeling van contact dat deze barrière overschrijdt (Newman, 1972; Grannis, 1998). Een duidelijke afbakening voorkomt dus dat er externe cohesie ontstaat, terwijl het contact binnen de afbakening stimuleert. Op een lager schaalniveau wordt namelijk meer toenadering gezocht en de interne cohesie wordt vergroot (Sampson et al., 2002), wat er voor zorgt dat men zich eerder verbonden voelt in een duidelijk afgebakend gebied (Gieryn, 2000).

Anderzijds kan een grensgebied ook een zoom-functie vervullen, waarbij stimulering van interne cohesie niet ten kosten gaat van externe cohesie. Wanneer er sprake is van een zoom-functie komen twee geografische of organisatorische gebieden of gemeenschappen in een specifieke deel van de ruimte samen, maar worden er geen grenzen tussen de gebieden of gemeenschappen opgeheven (Lynch, 1960). Dit is bijvoorbeeld het geval bij op de grens gelokaliseerde voorzieningen die door mensen uit verschillende gebieden bezocht worden, zoals parken en winkelcentra. In deze gebieden ontmoet men wijkgenoten maar ook bewoners uit naastliggende gebieden, wat zowel de interne als externe cohesie ten goede komt.

De wijze waarop elementen in de fysieke omgeving de sociale cohesie en leefbaarheid kunnen vergroten is dus afhankelijk van hoe en wanneer welke maatregel op welke schaal geïmplementeerd wordt en in welk gebied dat gebeurt. Deze factoren bepalen namelijk wiens gedrag op welke wijze

beïnvloed wordt. Ook verwijzen deze factoren naar de sociale context waarin de maatregel ontvangen wordt, welke per situatie verschilt. Dit maakt dat elke implementatie een afzonderlijke overweging vereist.

2.1.2. SOCIALE SAMENSTELLING

De sociale samenstelling van een wijk hangt sterk samen met de woningen in het gebied, dit bepaalt namelijk voor wie er ruimte is en voor wie het aantrekkelijk is in de wijk te komen wonen. Welke woningtypen er aanwezig zijn en in welke eigendomsvorm en bouwstijl deze woningen aangeboden worden spelen hierin een belangrijke rol. De woningvoorziening in een wijk beïnvloedt namelijk de samenstelling van de inwoners, maar andersom beïnvloeden de bewoners en hun kenmerken waar behoefte aan is en hoe een wijk er uit komt te zien (De Jong et al., 2014).

WOONCARRIÈRE

Ondanks dat behoeften en mogelijkheden per persoon verschillen is gebleken dat het eigenaarschap en het woningtype wat men ambieert en beheert over het algemeen parallel loopt aan de levensfasen waarin men zich bevindt. Op basis van onderzoek en statistiek is dit weergegeven in een standaard loopbaan, de wooncarrière.

INFORMATIEKADER WOONCARRIÈRE Wanneer men voor het eerst de woningmarkt betreedt wordt dit vaak op een leeftijd van 18 tot 25 jaar gedaan, als alleenstaande in een gedeelde woning of een klein gehuurd appartement (*fase 1*). Vervolgens doorloopt men de stap van alleenstaande naar koppel zonder kinderen, waarbij een wat ruimer appartement of een kleine eengezinswoning gehuurd wordt (*fase 2*). Wanneer men de stap naar kinderen neemt wordt deze woning verlaten voor een wat grotere eengezinswoning, waarbij de stap tot kopen geen onbekende noemer is (*fase 3*). In deze fase verschillen behoeften sterk per huishouden, veelal afhankelijk van de leeftijd van de kinderen. Kinderen tot 12 jaar worden namelijk vaak ingepast in de bestaande woonsituatie, afhankelijk van de aanwezigheid van speelvoorzieningen en basisonderwijs in de directe omgeving. Voor kinderen is deze leeftijdsklasse zijn namelijk voornamelijk omgevingselementen belangrijk, terwijl voor kinderen in de leeftijd van 13 tot 18 jaar de binnenruimte van belang is. Wanneer kinderen deze leeftijd bereiken wordt er dan verhuisd naar een grotere woning, terwijl voor gezinnen met kinderen in de eerste leeftijdsklasse de locatie een rede kan zijn te verhuizen. Wanneer de kinderen de leeftijd bereiken uithuizig te gaan wonen blijft men vaak in een duurdere koopwoning wonen, ondanks dat de locatie kan verschillen van die met schoolgaande kinderen (*fase 4*). Op het moment dat de pensioenleeftijd bereikt wordt breekt een nieuwe levensfase aan die vaak gepaard gaat met de overstap naar een kleinere woning gericht op gemakken die senioren de dag door helpen. Ook wordt de koopwoning hierbij op termijn ingeruild voor een huurwoning (Gober, 1992).

Ondanks dit standaard model kan de wooncarrière afhankelijk van de specifieke situatie waarin iemand zich bevindt per persoon verschillen. Uitzonderlijke situaties waarin men niet aan de eerder beschreven gezinssamenstelling voldoet dienen hierbij als voorbeeld. Wanneer men geen kinderen heeft, de relatie beëindigd wordt of gezinnen samengevoegd worden veranderen de behoeften en mogelijkheden. Hetzelfde geldt voor onvoorziene situaties zoals ziekte of werkloosheid, met een verandering in de verwachte wooncarrière tot gevolg. Factoren zoals deze zorgen er voor dat stappen overgeslagen worden of een groter aantal woningen binnen dezelfde fase doorlopen worden voordat een nieuwe fase betreden wordt. Ook kan door onverwachte situaties een stap

teruggedaan worden in de wooncarrière. Deze omstandigheden beïnvloeden de samenstelling van bewoners in een bepaalde woningklasse en zorgen voor variatie in de bewonerskenmerken.

INFORMATIEKADER WOONCARRIÈRE EN PERSOONSKENMERKEN Naast onvoorziene omstandigheden is uit later onderzoek gebleken dat de wooncarrière sterk afhankelijk is van persoonskenmerken. De nationaliteit van een persoon blijkt een belangrijke factor te zijn in de wooncarrière die iemand aflegt en vormt daarmee een uitzondering op de regel. Rondom de nationaliteit van een persoon kan onderscheid gemaakt worden tussen autochtone en allochtone bewoners. Dit is relevant omdat allochtone gezinnen over het algemeen een lager opleidingsniveau en inkomen hebben en verschillen van autochtonen in hun normen, waarden en ambities. Ook krijgen allochtone gezinnen gemiddeld gezien wel meer kinderen, maar worden deze door bovengenoemde omstandigheden in een kleinere woning grootgebracht, terwijl voor autochtone gezinnen vaak geldt dat de grootte van de woning groeit met het aantal kinderen (Permentier & Bolt, 2006). Tevens gelden er binnen de allochtone gemeenschap vaker 'regels' voortkomend uit traditie of geloofsovertuiging rondom het moment en de omstandigheden waarop men voor het eerst de woningmarkt betreedt. Bepaalde culturen en geloofsgemeenschappen, ook binnen de autochtone gemeenschap, zijn bijvoorbeeld geen voorstander van ongehuwd samenwonen, waardoor er gewacht wordt met het betreden van de woningmarkt totdat men getrouwd is. Over het algemeen krijgt deze groep kort na het huwelijk kinderen, wat er voor zorgt dat er andere stadia doorlopen worden op de woningmarkt. Ook voor lager opgeleiden is dit relatief vaak het geval. Over het algemeen kan gesteld worden dat lager opgeleiden minder vermogen hebben en op jongere leeftijd kinderen krijgen (CBS, 2013). Hierdoor wordt onder deze groep de eerste stap vaker overgeslagen. Vanuit het ouderlijk huis gaat deze groep vaker meteen samenwonen in een wat kleiner appartement of een goedkopere eengezinswoning. Vervolgens blijven ze hier vaak een groot deel van hun levensloop wonen, zonder verder op de ladder te groeien. Ook opleidingsniveau en inkomen blijken dus niet alleen voor allochtone mensen een factor te zijn in de wijze waarop hun persoonlijke wooncarrière vormgegeven wordt

Deze omschrijving bevat reeds verschillende persoonskenmerken die de wooncarrière kunnen beïnvloeden. Normen, waarden en ambities zijn echter niet alleen afhankelijk van de nationaliteit die een inwoner kenmerkt. Cultuur beïnvloed in sterke mate de normen en waarden die iemand nastreeft. In de bovengenoemde situatie beïnvloedt dit de standaarden waarin kinderen grootgebracht worden. Cultuur hoeft echter niet met nationaliteit te maken te hebben, ook principiële overtuigingen kunnen hier een rol in spelen. Over het algemeen kan gesteld worden dat men er naar streeft minimaal hetzelfde te behalen als familie en sociale contacten uit de directe omgeving waardat men in opgegroeid is. Daarnaast hebben mensen de gewoonte vast te houden aan bestaande sociale patronen en levensstijlen (Boumeester, 2004; Priemus, 1984). Voor mensen opgegroeid in een flat zal een flat dus eerder als wenselijk beschouwd worden dan voor mensen opgegroeid in een eengezinswoning.

De door deze afwijkingen bereikte variatie is belangrijk voor het ontwikkelen van een goede interne én externe cohesie. Wanneer een gebied door één specifiek bewonerstype bewoond of overheerst wordt kan dit een goede interne cohesie tot stand brengen. Een groepsidentiteit zorgt er voor dat er een sterke interne cohesie plaatsvindt, maar dat de ontwikkeling van externe cohesie belemmert wordt. Dit is in extreme gevallen de situatie wanneer grootschalige familiebanden in een wijk aanwezig zijn. Deze vorm van groepsidentiteit zorgt namelijk voor toe-eigening van openbare ruimte

(Stafford et al., 2003). Toe-eigening van openbare ruimte zorgt voor onveiligheid tegenover andere inwoners die niet tot de groep behoren. Om dit te voorkomen is het van belang dat er een balans gevonden wordt tussen verschillende bevolkingsgroepen. Voor het aandeel inwoners met een niet-Nederlandse etniciteit geldt bijvoorbeeld dat dit geen probleem vormt in de ontwikkeling van sociale cohesie, tot het moment dat de kritische drempelwaarde van 10% van de bevolking overschreden wordt. Wanneer meer dan 10% van de bevolking een niet-Nederlandse etniciteit heeft vormt dit over het algemeen voor een groot scala aan obstakels (Verweij et al., 2009). Verbondenheid dient hiervoor te ontstaan uit frequent contact, ook met mensen met andere persoonskenmerken.

Om zowel interne als externe cohesie tot stand te brengen is variatie van herkenning en vernieuwende elementen nodig. Sociale cohesie zal namelijk versterkt worden wanneer men elkaar vaker treft. Zowel actieve interactie als passief contact zorgen bij herhaling voor vertrouwen, sociale controle en begrip (Banwari, 2019; Vrijhof, 1958). Volgens van Kempen en Bolt (2009), Blokland (2009) en Topa (2001) ontstaan deze factoren van nature tussen mensen met een vergelijkbare culturele en educatieve achtergrond, gelijke levensstijl en gedeelde normen en waarden. Herhaald contact zorgt er echter voor dat dit, zolang er een gelijke mate van variatie is en er geen overheersende groep gerepresenteerd wordt, ook ontstaat tussen mensen die niet aan deze overeenkomsten voldoen (Kempen en Bolt, 2009; Blokland, 2009; Topa, 2001).

Hiervoor is het van belang dat de bewonerssamenstelling niet te vaak veranderd. Gedurende een wooncarrière is het namelijk gebruikelijk te verhuizen, zowel binnen de woonplaats als daarbuiten. Elke levensfase brengt haar eigen behoeften mee, waaraan niet op elke plaats voldaan kan worden. Hoe snel men verschillende levensfasen doorloopt en hoe lang men in een bepaalde woning blijft wonen bepaalt de doorlooptijd van een woning en woonplaats. Deze doorlooptijd beïnvloedt vervolgens sociale cohesie in een gebied doordat veelvuldig vertrek de kans op leegstand en verloedering vergroot, maar ook doordat nabijheid een belangrijke factor is voor het ontstaan van sociale cohesie (Sampson et al., 1997).

WONINGTYPEN EN PERSOONSKENMERKEN

Of er een overheersende groep gerepresenteerd wordt in een wijk wordt dus in sterke mate beïnvloed door de woningen in een gebied. Het belangrijkste onderscheid in woningtypen vloeit voort uit het verschil tussen eengezinswoningen en appartementen. Eengezinswoningen kunnen onderscheiden worden in twee onder één kap-woningen, rijtjeshuizen bestaande uit hoekwoningen en tussenwoningen en vrijstaande woningen zoals bungalows, herenhuizen of villa's. Ook appartementen kunnen aan verschillende kenmerken voldoen, afhankelijk van het geheel waarin zij zich bevinden en de inrichting van het appartement zelf. Zo worden appartementen aangeboden in galerijflats, corridorflats en portiekflats. De ligging in deze gebouwen onderscheidt penthouses van overige appartementen, en de indeling van het appartement duidt aan of het om een studio, maisonnette of standaard appartement gaat. Tot slot kunnen boven- en benedenwoningen, onderscheiden worden (Strijbosch Thunnissen, z.d.)

Het type woningen in een wijk zegt veel over waar de woningen staan. In Nederland wordt historisch gezien een standaard structuur aangehouden waarin woonplaatsen opgebouwd worden. Oorspronkelijke kernen worden uitgebreid en per tijdperiode worden specifieke woningtypen rondom de bestaande kern aan de samenstelling toegevoegd (Hospers, 2015; Van der Cammen et al.,

2012). De exacte locatie van de verschillende woningtypen is hierbij niet alleen afhankelijk van de tijdsperiode waarin het gebouwd wordt, maar ook van de voorzieningen in de omgeving. Elke locatie binnen een wijk heeft namelijk zijn eigen voor- en nadelen en elke locatie is daardoor geschikt voor een ander woningtype en een ander bewonerstype. Voor veel mensen vormt de aanwezigheid van essentiële voorzieningen een drempelwaarde om zich ergens al dan niet te vestigen (Gober, 1992). Wanneer aan dit, evenals luxe-voorzieningen zoals horeca en niet-essentiële winkels voldaan wordt, vergroot dit over het algemeen de aantrekkelijkheid van het gebied. Hetzelfde geldt voor elementen in de omgeving zoals groenvoorzieningen en aansluiting op het doorgaande infrastructurele netwerk (Bervaes, 2004; Luttik, 1997). Welke doelgroep hierdoor aangetrokken wordt verschilt echter per voorziening.

Naast voordelen die de nabijheid van voorzieningen met zich meebrengt, brengt dit namelijk ook een hoger prijskaartje met zich mee. Daarnaast komt iedere locatie en ieder woningtype met een prijskaartje (3Bplus, 2016; Visser et al., 2006). Het inkomen vormt daardoor een drempelvoorwaarde in de keuze voor een bepaald woningtype. Hiermee gepaard gaat de gezinssamenstelling, gezien dit de samenstelling van inkomens en hoogte van kosten beïnvloed. Tevens onderscheidt dit welk woningtype in praktische zin passend is. Voor leeftijd en gezondheid geldt een soortgelijk principe als voor de gezinssamenstelling: vitale mensen zonder beperkingen streven vaak naar grotere woningen, maar zijn daarnaast ook flexibeler in de mogelijkheden. Ouderen en mensen met een verminderde gezondheid hebben vaak minder mogelijkheden en eindigen in kleinere woningen (De Jong et al., 2014).

Voor alleenwonenden kan een kleinere woning op een hogere verdieping toereikend zijn. Zij hebben behoefte aan horeca en andere niet-essentiële voorzieningen en zijn bereid daar rust en woonoppervlak voor in te leveren. Voor jonge gezinnen zijn daarentegen voorzieningen zoals een kinderopvang en onderwijsinstellingen van meerwaarde. Zij gedijen in een eengezinswoning met tuin in een rustige buurt, welke verder van overige voorzieningen afliggen en daardoor een betaalbare mogelijkheid vormen. Ook ouderen komen met hun eigen wensen. Voorzieningen zoals een supermarkt en gezondheidszorg zijn belangrijk, kleine woning voldoet. Het woningtype, bewonerstype en de aanwezigheid van voorzieningen hangen dus sterk met elkaar samen, evenals met de prijs die daarvoor betaald moet worden.

Hieruit blijkt dat de aanwezigheid van voorzieningen, het type voorzieningen evenals het type van de aanwezige woningen in grote mate bepaald welke bewonerssamenstelling gerealiseerd wordt en in welke mate sociale cohesie ontwikkeld wordt. Naast de verschillende bewonerstypen die een bepaald woningtype aantrekken beïnvloedt het type van de woning namelijk ook de frequentie van onderling contact en daarmee uiteindelijk de intensiteit van het contact. Voor mensen in een vrijstaande eengezinswoning is het minder vanzelfsprekend om direct met burens in contact te komen dan dat dat het geval is voor mensen in een flat die elkaar regelmatig op de gang tegenkomen.

Ook de bouwstijl van aanwezige woningen beïnvloedt de bewonerssamenstelling. De visuele uitstraling van een woonmilieu zorgt namelijk tot op zekere hoogte wie zich thuis voelt in de wijk, en beïnvloedt daarmee de inwonerssamenstelling van een wijk (Peters, 2018). Tevens bouwstijl van de woning is niet alleen afhankelijk van de tijdsperiode waarin het gebouwd wordt, maar ook van de trend en doelgroep. Zo kan een neutrale bouwstijl een breed publiek aantrekken, terwijl een wijk

met een specifieke woningstijl voor een eentonig publiek kan zorgen, bijvoorbeeld bestaande uit mensen van een bepaalde leeftijd of met een bepaalde leefstijl. De samenstelling van de bevolking beïnvloedt op haar beurt de sociale cohesie. Ook hier wordt de variatie van de bewonerssamenstelling beïnvloed en daarmee de ontwikkeling van sociale cohesie.

EIGENDOMSVORM WONINGEN EN PERSOONSKENMERKEN

Deze woningen kunnen gekocht zijn of gehuurd worden van private partijen, woningbouwcorporaties en andere organisaties (persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022). Welke van deze eigendomsvormen van toepassing is zegt vaak veel over persoonskenmerken van bewoners en de levensfase waarin zij zich bevinden. Zoals benoemd in informatiekader WOONCARRIERE, bewoont men over het algemeen per levensfase een ander type woning, maar wisselt men ook van eigendomsvorm (Gober, 1992). Veelal betreedt men de woningmarkt in een huurwoning, waarna men naarmate de gezinsgrootte en het inkomen groeien over gaat op een koopwoning. Wanneer men kleiner gaat wonen, veelal op oudere leeftijd wanneer het inkomen slinkt en de gezondheid achteruit gaat, wordt de stap terug naar huurwoningen genomen (Gober, 1992). De belangrijkste voorwaarde in dit proces van eigendom zijn de hoogte en stabiliteit van het inkomen, dit bepaalt immers de mogelijkheden voor een directe investering en hypotheek. Daarbij komt kijken dat wanneer men eenmaal een woning in eigendom heeft gehad, de aankoop van een volgende woning steeds gemakkelijker te financieren wordt (De Jong et al., 2014). Ook spelen individuele gewoonten en doelen een rol. Over het algemeen kan namelijk gesteld worden dat men vasthoudt aan gewoonten en de weg volgt die naasten ook gevolgd hebben. Waar men in opgroeit zegt dus veel over waar men zal eindigen.

Welke eigendomsvorm van toepassing is, is van invloed op de sociale cohesie in het gebied omdat eigendom van woningen bijdraagt aan het verantwoordelijkheidsgevoel van bewoners om de omgeving goed te onderhouden, evenals aan het belang dat men hecht aan de aanwezigheid en intensiteit van sociale banden binnen de wijk (Sampson, Raudenbush en Earls, 1997). Wanneer men een woning koopt beoogt men vaak een langere periode in die woning te blijven wonen. Voor eigenaren van een koopwoning is het daarom van groter belang om de woonomgeving goed te onderhouden en goed overweg te kunnen met mensen uit de omgeving. Om dit te bereiken voelen zij zich vaak in grotere mate verantwoordelijk voor de uitstraling van een wijk en de activiteiten die daar in plaatsvinden (Bourgondiën, 2010). Anderzijds is het ook voor huurders vaak van belang een intensievere relatie aan te gaan met hun omgeving. Over het algemeen spenderen zij namelijk meer tijd dicht bij huis, in de wijk in plaats van op privéterrein. Daarnaast bestaat er een verband tussen de mate van onderlinge afhankelijkheid en verschillende persoonskenmerken. Mensen met een niet-Nederlandse etniciteit evenals mensen met een lager opleidingsniveau en inkomen, mensen die relatief vaak huren, ervaren wanneer zij een relatie aangaan met hun omgeving vaker een sterkere binding met zowel de ruimte als buurtbewoners daarin dan dat ander mensen dat doen. Enerzijds wordt de openbare ruimte namelijk intensiever gebruikt, waardoor deze als een vertrouwde omgeving ervaren wordt, maar anderzijds ook omdat er veelal een sterkere mate van afhankelijkheid en een minder hoog niveau zelfredzaamheid is (Ulehake, 2012). Waar bewoners van koopwoningen vaak een hoger geldbedrag te besteden hebben aan ondersteunende voorzieningen zoals kinderopvang en hulp in de huishouding vallen bewoners van huurwoningen vaker terug op ondersteuning vanuit hun sociale netwerk. Zij zijn over het algemeen minder zelfredzaam en

vertrouwen daardoor vaker op buurtgenoten in plaats van instanties wanneer het gaat om ondersteuning in dagelijkse behoeften en obstakels.

2.1.3. TOEGANKELIJKHEID

Sociale cohesie is tevens afhankelijk van de indeling van de fysieke ruimte (Madanipour, 1998; Madanipour, 2003). Toegankelijke ruimtes waarin ontmoeting gestimuleerd wordt hebben een positief effect op de sociale cohesie. Wanneer mensen elkaar regelmatig zien zullen mensen vertrouwd met elkaar raken, elkaars gebruiken leren kennen, elkaar leren begrijpen en dus van elkaar ontvreemden (Blokland, 2009). Dit schept vertrouwen en, zoals eerder beschreven, een goede basis voor verbondenheid. Hierbij is het van belang dat plaatsen voor iedereen toegankelijk zijn en dat er dus niemand buitengesloten wordt.

Waar de fysieke ruimte toegankelijkheid kan vergroten, kan het echter ook als barrière werken en scheiding veroorzaken. Onder toegankelijkheid valt namelijk ook het aspect van mobiliteit en bereikbaarheid, wat op zijn beurt weer gelinkt is aan het aspect gelijkheid. Farber et al. (2014) benadrukken de rol van infrastructuur voor de mate van sociaal contact, naar aanleiding van de door hen opgestelde *social interaction potential metric* waarmee onderbouwd wordt dat planologie de reistijd naar locaties met sociaal potentieel beïnvloedt. Wanneer er sprake is van goede bereikbaarheid van voorzieningen en andere locaties zal er meer mobiliteit van, naar en door het gebied plaatsvinden. Wanneer dit het geval is zullen verschillen overbrugt worden omdat het gemakkelijker wordt voor eenieder om gebruik te maken van wat aangeboden wordt. Er zal meer interactie zijn en verbondenheid op grotere schaal zal verrijzen (Kearns & Forrest, 2000, 1001-1002). Voor mensen met een beperkte toegang tot openbare ruimten is dit echter niet het geval. Mindervaliden ondervinden bovengemiddeld frequent beperkingen in de toegankelijkheid, wat in zekere gevallen tot zowel fysieke als sociale buitensluiting kan leiden. Waar onverharde of ongelijke wegen, smalle paden en paaltjes ter hindering van vervoersmiddelen voor de meeste mensen geen probleem zijn, zorgt dit voor mindervaliden mogelijk voor versperring. Voorzieningen zoals bankjes, speeltuinen en toegangssteegjes tot achtertuinen zijn hierdoor in veel woonplaatsen niet voor iedereen bereikbaar en bruikbaar (Storm et al., 2012). Om dit te voorkomen kan er in verschillende mate rekening gehouden worden met mensen in verschillende leeftijdsklassen, mensen met een beperking en mensen die afhankelijk zijn van een rollator, rolstoel of kinderwagen. Er kunnen namelijk speciale voorzieningen aangelegd worden om de openbare ruimte inclusief te maken, maar de openbare ruimte kan ook op een manier ingericht worden dat onderscheidende elementen zoals rolstoelopgangen en speciale speeltoestellen onnodig zijn in de weg naar een inclusieve openbare ruimte.

Voor de gelijkheid is het daarom van belang dat wijken goed bereikbaar zijn voor verschillende vervoersmiddelen, met in het achterhoofd de veiligheid van mensen voor wie minder opties mogelijk zijn. Voor autogebruik geldt dit bijvoorbeeld in de vorm van goed begaanbare wegen, voldoende parkeerplekken voor verschillende tarieven en een goede balans tussen een veilige doorstroom en obstakels zoals stoplichten, drempels en versmallingen die de doorstroom beperken. Ook toegankelijkheid van openbaar vervoer speelt een rol. Hierin kan bijvoorbeeld gekeken worden naar de frequentie van een verbinding en de locaties die hiermee in een bepaald tijdsbestek bereikt kunnen worden, maar uiteraard ook de mogelijkheid voor mindervaliden om gebruik te maken van dit vervoersmiddel.

2.1.4. RUIMTEGEBRUIK

De manier waarop een ruimte gebruikt wordt hangt sterks samen met de sociale interactie en sociale cohesie in een gebied. Om sociale interactie en sociale cohesie plaats te kunnen laten vinden is het van belang dat er aangestuurd wordt op een duurzame manier van ruimtegebruik. Voordat er gebruik gemaakt kan worden van de openbare ruimte dient er echter eerst aan een belangrijk criterium voldaan te worden, het moet veilig zijn om van de ruimte gebruik te maken.

VEILIGHEID

Uit onderzoek van Ruijsbroek et al. (2015) is gebleken dat de mate van veiligheid in een gebied een sterke invloed heeft op hoe burgers met elkaar en de ruimte waarin zij leven omgaan. Over de richting van de relatie tussen veiligheid en sociale cohesie is echter onenigheid. Wanneer er sprake is van sterke sociale cohesie zou er een grotere mate van subjectieve onveiligheid zijn aangezien informatie sneller verspreid wordt, aldus Villarreal & Silva (2006). Volgens McGinn et al. (2008) en Foster et al. (2014) zullen mensen wanneer er een onveilig gevoel heerst zich vaker op veilig terrein bevinden, veelal binnenshuis, waardoor subjectieve veiligheid af zal nemen. De sociale interactie neemt hierdoor af, wat een belemmering vormt in de ontwikkeling van sociale cohesie. Anderzijds kan een onveilige omgeving er ook voor zorgen dat burgers zich samenvoegen in de strijd tegen de gezamenlijke vijand. Dit zal de veiligheid vergroten en intensiever gebruik van de omgeving evenals de ontwikkeling van sociale cohesie stimuleren (Newman, 1972).

Een andere factor die de veiligheid beïnvloed is sociale controle. Over het algemeen geldt dat sociale controle de sociale cohesie in een gebied versterkt doordat er toezicht gehouden wordt op de naleving van geschreven dan wel opgeschreven regels, normen en waarden. Men spreekt elkaar aan op ongewenst gedrag, maar er vindt ook minder vaak ongewenst gedrag plaats. Enkel het besef dat er ingegrepen kan worden en dat je verantwoordelijk gehouden kan worden voor jouw daden is voldoende om een samenleving in het gareel te houden (Hemler et al., 2003). Sociale controle komt de veiligheid dus ten goede, maar andersom zorgt een veilig gevoel er ook voor dat men in durft te grijpen. Ook beseft men hierdoor het belang van continuïteit, wat een rede kan vormen in te grijpen en voor degradatie te waken (Broekhuizen & Van Wonderen, 2012). Hetzelfde is het geval voor de gevolgen van wangedrag. Tekenen van vernieling of vervuiling zorgen er voor dat de kijk op het gebied verandert en dat dit gedrag, al dan niet ongemerkt, gestimuleerd wordt (Kerstens, 2014). Zo zorgt een goede sociale cohesie dus voor een zekere mate van sociale controle en veiligheid, wat opnieuw de sociale cohesie versterkt.

Binnen dit concept veiligheid wordt aandacht besteed aan zowel de subjectieve veiligheid, het veiligheidsgevoel dat een individu ervaart, als de objectieve veiligheid, het aantal delicten dat daadwerkelijk plaatsvindt. In hoeverre beide begrippen aanwezig zijn kan mede afgeleid worden uit de tijdstippen waarop de ruimte gebruikt wordt, de frequentie van het ruimtegebruik en de heterogeniteit van de samenstelling van bezoekers en gebruikers van de ruimte. In een veilige omgeving zal namelijk door eenieder gebruik gemaakt worden van de ruimte, ongeacht het tijdstip. Wanneer dit het geval is wordt opnieuw de sociale cohesie middels nabijheid en interactie gestimuleerd (Wittebrood, 2000; Wittebrood et al., 2011; Ruijsbroek et al., 2015).

VOORZIENINGEN

Dit wordt op haar beurt weer gestimuleerd door de aanwezigheid, locatie en combinatie van voorzieningen. Verschillende soorten voorzieningen trekken zoals beschreven in 2.1.2. SOCIALE SAMENSTELLING verschillende soorten mensen, die op verschillende manieren de ruimte gebruiken. Zo wordt er bijvoorbeeld verschil erkend in de leeftijd van de gebruiker en de vorm van het gebruik. Voorzieningen kunnen namelijk actief gebruikt worden, waarbij directe interactie plaatsvindt met elementen in de omgeving, of passief, waarbij de ruimte als rustplek gebruik wordt. Waar voorzieningen die actief gebruik vereisen met name gebruikt worden door de wat jongere mensen, geldt voor de passief te gebruiken voorzieningen dat deze ook bij ouderen in trek zijn. Veel voorzieningen trekken echter beide groepen aan en zorgen daarmee voor menging. Ongeacht welke vorm van toepassing is, de aanwezigheid van voorzieningen brengt mensen meet elkaar in contact. Ondanks dat ook in 'lege' ruimtes mensen samenkomen en gezamenlijk gebruik maken van de ruimte, wordt een stimulerende werking van voorzieningen aangehouden. Voorzieningen trekken namelijk op verschillende tijdstippen mensen aan: waar een supermarkt overdag klanten trekt geldt dit voor een restaurant ook in de avond. Door verschillende voorzieningen met elkaar te mengen worden de tijden waarop mensen in de openbare ruimte aanwezig zijn uitgebreid en wordt de manier waarop de ruimte gebruikt wordt gevarieerder (Wassenberg et al., 2008). Dit zorgt voor een grotere kans op interactie en een vergroot veiligheidsgevoel, evenals stimulering van sociale cohesie (Verweij et al., 2009).

2.2. RUIMTELIJKE INRICHTING

Ruimtelijke inrichting heeft volgens Verweij et al. (2009) en Blokland (2009) als belangrijkste doel terloops contact te bevorderen om daarmee sociale veiligheid en ontwikkeling van sociale cohesie te waarborgen. Manieren om dit te bereiken zijn vormgeving van looproutes en andere verkeersaders, bouwkenmerken zoals de plaatsing van ramen en deuren, maar ook inrichtingskenmerken van openbare ruimten. Zo is het bijvoorbeeld belangrijk dat verkeersaders een gebied niet doorkruisen en dat een groot aantal mensen op verschillende tijdstippen in de ruimte aanwezig is. Dit alles stimuleert contact onder bewoners en gebruikers van het gebied, wat een cruciaal criterium vormt voor het ontstaan van sociale cohesie vormt.

Wanneer verkeersaders een wijk doorkruisen wordt namelijk de verbondenheid van de wijk aangetast. Cohesie ontstaat op een lager schaalniveau in straten en buurten wordt hierdoor niet verbonden met andere deelgebieden van de wijk. Er moet dus voorkomen worden dat deelgemeenschappen binnen een wijk van elkaar gescheiden worden, dit voorkomt namelijk integratie en cohesie voor de wijk als geheel (Grannis, 1998). Verkeersaders die een wijk omranden kunnen daarentegen wel een positief effect hebben op de sociale cohesie in een wijk, aangezien een duidelijke afbakening verbondenheid bevordert (Sampson, Morenoff en Gannon-Rowley). Duidelijke afbakening zorgt er namelijk voor dat men meer binnen dit gebied blijft waardoor er grotere mensenmassa's gecreëerd worden. Dit draagt bij aan een vergroot veiligheidsgevoel vanwege toezicht en sfeervorming. Daarnaast bemoeilijkt de aanwezigheid van grote aantallen mensen het toe-eigenen van openbare ruimte door bepaalde groepen (Blokland 1998; Blokland 2009; Verweij et al., 2009). Overlast kan namelijk teruggedrongen worden door meer mensen die geen overlast geven van een gebied gebruik te laten maken. Ontwerp van openbare ruimten en strategische invulling van looproutes dragen hieraan bij middels de creatie van terloops contact en mensenmassa's (Blokland 1998; Blokland, 2009; Verweij et al., 2009). Ook aanwezigheid van voorzieningen en de samenstelling waarin dit plaatsvindt levert hierin een bijdrage gezien de aanloop die dit op verschillende tijden teweeg brengt (Blokland 2009; Verweij et al., 2009).

Een andere belangrijke factor in het ontwikkelen van sociale cohesie is het creëren van verantwoordelijkheid voor de ruimte. Een gezamenlijk doel als dit kan gestimuleerd worden door inwoners een zekere vorm van eigenaarschap te geven, door ze inspraak te geven in hoe hun wijk eruit komt te zien en wat er georganiseerd wordt. Door inwoners te betrekken bij het ontwerpproces en ruimte te geven voor initiatieven kan er een wijk gerealiseerd worden die voldoet aan de behoeften. Elementen zoals groen en speelgelegenheid vormen over het algemeen een gewenste factor. Inspraak in de uiterlijk vormgeving, specifieke locatie en samenstelling kan naast het gebruik ook voor onderhoud en sociale controle op de omgang met de elementen zorgen. Dit geldt voor de openbare ruimte en de mogelijkheid tot sociale activiteiten daarin, maar Gemeentes kunnen inwoners ook toestemming geven om meer invloed te geven op hoe hun woning eruit komt te zien en binnen gestelde kaders hun eigen ontwerp te maken. De vormgeving van woonmilieus bepaalt namelijk in grote mate de veiligheidsperceptie, evenals het daadwerkelijke gedrag van bewoners en bezoekers en de daaruit voortvloeiende sociale cohesie (Peters, 2018).

3. METHODE

In de eerste plaats is er voor gekozen om binnen dit onderzoek gebruik te maken van een casestudy. Deze keuze is gemaakt omdat er mogelijke implicaties van fysieke elementen beschreven worden met betrekking tot de ontwikkeling van een specifiek gebied in een specifieke context en tijd (Crowe et al., 2011; Flyvbjerg, 2011). Binnen de casestudy is informatie verkregen middels triangulatie van bronnen: er is informatie vergaard middels theoretisch onderzoek naar bijvoorbeeld beleidsdocumenten, maar ook middels semigestructureerde interviews met ontwikkelende partijen en narratieve open interviews met private personen. Daarnaast zijn er observaties gedaan ten bate van deelvraag 1. Hieruit verkregen data is geanalyseerd met behulp van codering van interviewtranscripten in computerprogramma Atlas.ti. Op basis van alle verzamelde informatie is een analyse gemaakt over ruimtelijke elementen die in de Buitenstad geïmplementeerd kunnen worden om de sociale cohesie in die wijk te stimuleren.

3.1. STRATEGIE

Binnen deze casestudy zijn de bestaande wijkdeel Waluwe II en de nieuw te bouwen wijk Buitenstad in Zaltbommel onderzocht en vergeleken op basis van verschillende elementen op het gebied van sociale cohesie. De keuze voor deze wijken is gebaseerd op onderlinge overeenkomsten. Beide wijken zijn namelijk in Zaltbommel gelegen, de ontwikkelperiode en bouwperiode van deze wijken liggen relatief dicht bij elkaar en beide wijken zullen voor een groot deel uit woningen bestaan maar ook kantoorlocaties en winkels huisvesten. Dit zorgt er voor dat er tot op zekere hoogte eenzelfde mate van sociale cohesie verwacht kan worden en dat gemaakte keuzes tot op zekere hoogte vergeleken kunnen worden, bijvoorbeeld wanneer gekeken wordt naar de maatschappelijke context en beschikbare wetenschappelijke theorie waarmee de keuzes onderbouwd zijn. Tevens doen deze factoren vermoeden dat er reeds sprake is van een hoge mate van sociale cohesie in de Waluwe II, wat tezamen met eerder genoemde factoren maakt dat bevindingen omtrent sociale cohesie en elementen in de inrichting van de fysieke ruimte in de Waluwe II binnen dit onderzoek als basis dienen voor de analyse van hetzelfde fenomeen in de Buitenstad.

3.2. DATAVERZAMELING

LITERATUURONDERZOEK

Om de eerder genoemde vragen te kunnen beantwoorden is er literatuuronderzoek gedaan naar algemene theorieën omtrent het belang van sociale cohesie, deelaspecten van sociale cohesie en verschillende manieren om sociale cohesie te bereiken middels vormgeving van de fysieke ruimte. Tevens zijn beleidsdocumenten en andere documenten ten bate van de totstandkoming van de Waluwe II evenals de Buitenstad geanalyseerd.

SEMI-GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS

Vervolgens zijn een aantal organisaties die direct betrokken zijn in het ontwerpproces van de beide wijken geïnterviewd (FIGUUR 5). Deze organisaties zijn geselecteerd op basis van hun rol in en betrokkenheid bij het ontwerpproces en direct benaderd via mail of telefoon. Afhankelijk van de voorkeur van de respondent hebben deze interviews om een zo groot mogelijke responsegraad te verkrijgen op afstand plaatsgevonden via een telefoon- of online verbinding. Dit heeft het mogelijk gemaakt voor zowel de Waluwe II als de Buitenstad een medewerker van de Gemeente te interviewen. De Gemeente heeft een belangrijke rol in het vaststellen van bouwlocaties,

inventariseren van behoeften en het bepalen van kaders waaraan voldaan moet worden binnen het project. Zij bepalen dus in grote mate binnen welke grenzen aangestuurd kan worden op stimulering van sociale cohesie in een gebied. In het geval van de Waluwe II was de Gemeente tevens de planontwikkelaar. Aangezien de planontwikkelaar de overige betrokken partijen aanstelt en instrueert vormt deze partij de totstandkoming van het gebied, wat het een interessante organisatie maakt om mee te nemen in dit onderzoek. Ook is een betrokken ontwerp bureau geïnterviewd. Ontwerpbureaus ontwerpen de openbare ruimte van de wijk en bepalen de uitstraling van het vastgoed wat hierin opgenomen wordt. Zij bepalen welke elementen in een gebied opgenomen worden, waar deze geplaatst worden en in grote lijnen hoe ze er uit komen te zien. Op het eerste gezicht hebben ontwerpbureaus dus een grote invloed op de samenstelling van fysieke elementen die de sociale cohesie beïnvloeden. Hetzelfde geldt tot op zekere hoogte voor architectenbureaus, die zich richten op de visuele uitstraling van ontwerpplannen voor de openbare ruimte, ontworpen door ontwerpbureaus. Zij specificeren plannen binnen de in het ontwerp gestelde kaders, wat opnieuw in grote mate de uitstraling en sfeer van een gebied bepaalt. Ook specificeren zij de visuele uitwerking van vastgoedontwerpen en indeling van woningen. Vastgoedontwikkelaars, tevens geïnterviewd met betrekking tot de ontwikkeling van beide wijken, maken hiervoor het minder gedetailleerde ontwerp. Daarnaast stellen zij binnen door de overheid gestelde grenzen vast wat de woningsamenstelling van een wijk wordt, met variatie in eigendomsvorm, woningtype en bouwstijl. In het ontwerpproces van de Buitenstad vervult deze vertegenwoordiger tevens een leidende rol als grondeigenaar en planontwikkelaar. Naast deze formele organisaties zijn partijen benaderd en geïnterviewd die 'de gewone burger' vertegenwoordigen. Voor de Waluwe II is hiervoor een lid van de wijkraad om meer informatie gevraagd. De wijkraad heeft als tussenpersoon namelijk een overkoepelend beeld van de wijk en haar inwoners, evenals een zekere connectie met de Gemeente. Dit maakt dat zij tot op zekere hoogte weten wat er speelt en wat eventuele probleemfactoren in de wijk zijn. Met betrekking tot de Buitenstad neemt de ter gelegenheid van dit project opgerichte klankbordgroep deze rol op zich. Ook zij inventariseren burgerbelangen, in dit geval vanuit omwonenden en anderszins betrokkenen. Tevens bestaat deze klankbordgroep uit burgers, wat voor een goede representatie zorgt. Onder burgers worden in dit onderzoek inwoners van Zaltbommel zonder functie in één van de in dit onderzoek meegenomen marktgeoriënteerde partijen verstaan.

In onderstaand FIGUUR 5 is weergegeven wie welke partij vertegenwoordigd heeft, welke functie die persoon beslaat binnen welke organisatie, wanneer het interview afgenomen is en ter beantwoording van welke onderzoeksvraag dit gedaan is. Ook zijn de interviews genummerd voor verwijzing binnen dit onderzoek. Wie de benaderde organisaties vertegenwoordigt tijdens het interview is overgelaten aan de betreffende organisaties, zij zijn immers het beste op de hoogte van hun eigen positie en kennis. Wanneer een respondent prefereert anoniem te blijven, wat in dit onderzoek het geval was voor geïnterviewde burgers, zijn geen namen in het onderzoeksverslag verwerkt.

Verslaglegging gedane interviews				
Deelvraag 1: Waluwe II	1	Gemeente Zaltbommel (tevens planontwikkelaar)	- Projectleider Ellen van Assouw	13-06-2022 15.15-15.45
		Ontwerpbureau		
		Architectenbureau		
	2	Vastgoedontwikkelaar	- BM Bouw van Houwelingen Daan Hossley	03-06-2022 15.45-16.15
	3	Volksvertegenwoordiging	- Wijkraad de Waluwe Corné Kraaij	20-05-2022 16.10- 16.45
	4	Burgers	- Inwoners Waluwe II	17-05-2022 19.30-19.45
	5			17-05-2022 20.00-20.05
Deelvraag 2: Buitenstad	6			07-06-2022 16.00-17.00
	7			10-06-2022 16.30-17.00
	8	Gemeente Zaltbommel	- Projectleider John Hendriks	14-06-2022 15.45-16.15
	9	Ontwerpbureau	- wUrck Jacob Grambow	27-05-2022 13.00-14.15
	10	Architectenbureau	- wUrck Jacob Grambow	27-05-2022 13.00-14.15
	11	Vastgoedontwikkelaar (tevens planontwikkelaar)	Waalbommel BV - VolkerWessels Vastgoed Jeannet Terpstra - Smit's BouwBedrijf SBB Remco Lust	24-05-2022 14.00-14.45
	12	Volksvertegenwoordiging	Lid klankbordgroep - Jan Tiggelman	20-06-2022 19.45-20.15
		Burgers	Omwonende Buitenstad	20-06-2022 19.45-20.15

Figuur 5: Verslaglegging interviews

TOELICHTING FIGUUR 5

Zoals gepresenteerd in FIGUUR 5 is ten bate van de beeldvorming in de Waluwe II geen betrokken architectenbureau gesproken. Dit is een bewuste keuze geweest, aangezien de projectleider van de Gemeente Zaltbommel en de geïnterviewde bouworganisatie BW van Houwelingen aangegeven hebben welke keuzes er aan de ontwerpen ten grondslag liggen en binnen welke kaders ontworpen moest worden. De geïnterviewde partijen hebben hier namelijk de leidende hand in gehad, de architectenbureaus hebben in deze specifieke situatie de technische onderbouwing verzorgd en weinig vrijheid gehad in het uiterlijke ontwerp. Deze technische aspecten zijn dan ook niet van meerwaarde in dit onderzoek.

Het ontbreken van een interview met een ontwerp bureau dat actief is geweest in de ontwikkeling van de Waluwe II is echter geen bewuste keuze geweest. Urban Jazz, het enige bij dit project betrokken ontwerp bureau, was vanwege andere prioriteiten niet bereid binnen de nodige tijdsperiode mee te werken aan dit onderzoek. De informatie die hierdoor niet vanuit hen verzameld is, is gecompenseerd door extra informatie te verkrijgen via de projectleider van de Waluwe II.

Binnen de ontwikkeling van de Buitenstad vervult wUrck zowel de rol van ontwerp bureau als architect. Een medewerker van het door Waalbommel ingeschakelde ontwerp bureau wUrck heeft middels een interview bijgedragen aan dit onderzoek. Vanwege bezwaarschriften en een verweerschrift tegen het huidige bestemmingsplan waren zij helaas niet bereid geïnterviewd te worden in het kader van de Buitenstad. In plaats daarvan is een algemene bijdrage geleverd over de invloed van elementen in de fysieke ruimte op de sociale cohesie in een gebied. Deze bijdrage is een aanvulling op de bestaande kennis uit literatuur en overige bronnen. De meerwaarde van een gesprek over de Buitenstad in het bijzonder is gecompenseerd door een uitvoerige analyse van het stedenbouwkundig plan en toelichting van de nauw betrokken projectleider van de wijk.

Vestingstad Zaltbommel, de organiserende partij achter onder andere de Facebookpagina waarop ontwikkelingen en standpunten rondom de ontwikkeling van de Buitenstad gedeeld worden, was niet bereikbaar. Omdat deze partij als extra fungeerde ter aanvulling op het interview met de Klankbordgroep, welke wel bereid was een bijdrage te leveren aan dit onderzoek, heeft dit geen kennistekort teweeg gebracht.

Met behulp van deze interviews is extra informatie verkregen over onder andere de verwachte en aanwezige demografische samenstelling en woningtypen, maar ook over de toegepaste en toe te passen elementen in de fysieke ruimte gericht op het stimuleren van sociale cohesie. Deze informatie is verkregen door gebruik te maken van semigestructureerd interviews, waarbij enkele vooraf gespecificeerde open vragen behandeld worden. In tegenstelling tot de inhoud is de volgorde waarin deze vragen behandeld worden niet vooraf bepaald. Dit geeft de interviewer ruimte door te vragen en de geïnterviewde de mogelijkheid uit te wijden in het geven van aanvullende informatie. Semigestructureerde interviews geven dus de vrijheid tot het voeren van een gesprek, met de nodige houvast voor doelgerichte informatieverzameling.

NARATIEVE INTERVIEWS

Met bovengenoemde methode is een antwoord gevonden op deelvraag 2 en een bijdrage geleverd aan deelvraag 1. Hier op volgend is om deelvraag 1 verder te kunnen beantwoorden onderzocht hoe sociale cohesie in het relatief nieuwe wijkdeel Waluwe II beïnvloed en door bewoners ervaren is. Ondanks dat de aanleg van deze wijk nog niet volledig afgerond is, is het overgrote deel van de wijk al bijna tien jaar bewoond. Dit maakt het mogelijk te onderzoeken of de vlotte opbouw van sociale cohesie, waar naar gestreefd wordt bij de opbouw van de Buitenstad, in de Waluwe II plaatsgevonden heeft. Informatie is hierbij verkregen met behulp van open interviews, afgenomen volgens de narratieve methode. Deze interviews hebben fysiek plaatsgevonden, indien mogelijk tijdens een wandeling door de wijk. Door gebruik te maken van deze methode wordt geprobeerd in korte tijd een situatie te creëren waarin mensen zich vrij voelen te vertellen over hun persoonlijke ervaringen en visies. De narratieve methode zorgt er hierbij voor dat de geïnterviewde zo min mogelijk gestuurd wordt in het vertellen van zijn of haar verhaal en de mogelijkheid krijgt te vertellen

wat voor hem of haar belangrijk is. Wijkelementen die tijdens de wandeling zichtbaar zijn helpen hierbij ter inspiratie, terwijl het er tegelijkertijd voor zorgt dat de geïnterviewde zich meer op zijn of haar gemak voelt. De respondenten in deze narratieve interviews bestaan uit inwoners van de Waluwe II, zij zijn namelijk degene die directe effecten van sociale cohesie in (relatie tot) dit wijkdeel ervaren. De respondenten zijn benaderd middels een *convenience steekproef*, een steekproef waarbij gebruik gemaakt wordt van wie voor handen is. De steekproef is uitgevoerd door mensen die aanwezig waren in de openbare ruimte van de wijk aan te spreken en gebruik te maken van de beschikbaarheid van respondenten verworven via een bericht op de facebookpagina van Wijkraad de Waluwe, zonder in de selectie met persoonskenmerken of andere onderscheidende kenmerken rekening te houden. Vervolgens is met behulp van *snowballing*, waarbij respondenten naar andere potentiële respondenten refereren, het aantal respondenten verder uitgebreid. Zowel de convenience steekproef als snowball sampling zijn niet volledig aselekt, waardoor de resultaten niet gegeneraliseerd worden naar de gehele populatie. Op het moment van saturatie, opgetreden na vier interviews, is geanalyseerd in welke mate verschillende bevolkingsgroepen vertegenwoordigd zijn binnen de respondenten. Gegeven het aantal respondenten en de variatie in sociale kenmerken van de respondenten kan verondersteld worden dat de verschillende opinies vertegenwoordigd zijn in dit onderzoek. De respondenten zijn namelijk woonachtig in verschillende woningtypen op verschillende plaatsen in de wijk, waardoor zij ook een verschillend aantal jaren in de wijk woonachtig zijn.

OBSERVATIES

De semigestructureerd interviews met organisaties en narratieve interviews met inwoners zijn aangevuld met observaties aan de hand van verschillende elementen uit de in het onderzoeksverslag aangehouden structuur: schaalniveau, sociale samenstelling, toegankelijkheid, ruimtegebruik en ruimtelijke inrichting. Deze observaties en bevindingen zijn verkregen door op verschillende dagen van de week, op verschillende tijden en onder verschillende weersomstandigheden door de Waluwe II te wandelen. De tekstuele presentatie hiervan is ondersteund met in 8.1. OBSERVATIES gepresenteerde foto's van bevindingen.

3.3. DATANALYSE

Om analyse van de verkregen data mogelijk te maken zijn observaties vastgelegd in beeldmateriaal (8.1. OBSERVATIES) en interviewopnames getranscribeerd. De interviewtranscripten zijn vervolgens gecodeerd aan de hand van een vooraf opgesteld coderingsschema en geanalyseerd met behulp van atlas.ti. Ook dit schema is opgesteld aan de hand van een onderverdeling in de vijf hoofdbegrippen binnen dit verslag in relatie tot sociale cohesie: schaalniveau, sociale samenstelling, toegankelijkheid, ruimtegebruik en ruimtelijke inrichting. Daarnaast bevat het aspecten zoals persoonskenmerken, gegevens over de procedures voor totstandkoming van een wijk en een aanduiding van de wijk waarvoor de gegevens verzameld zijn. De observaties zijn tevens gestructureerd in de vijf kernbegrippen en vervolgens tekstueel uitgewerkt en verwerkt in 4.1 RRESULTATEN WALUWE II.

4. RESULTATEN

4.1. WALUWE II

De Waluwe, oorspronkelijk bestaande uit Waluwe I (FIGUUR 6, NUMMER 1) en voorzieningen en kantoorruimten gelegen aan de noordzijde en oostzijde van de wijk (FIGUUR 6, NUMMER 4), is sinds 2012 uitgebreid met de Waluwe II bestaande uit het Koning Willem-Alexanderpark (FIGUUR 6, NUMMER 3) en 415 woningen (FIGUUR 6, NUMMER 2). De komende jaren wordt de Waluwe uitgebreid met de Waluwe III, bestaande uit voornamelijk voorzieningen en appartementen.

De Waluwe I is sinds 1998 uitgegroeid tot een saamhorige kern, verreikt met verschillende speeltuintjes en een groot aantal parkeerplaatsen. In de loop der jaren is dit uitgebreid met een groot aantal kantoorvoorzieningen aan de oostzijde van de wijk en voorzieningen zoals een middelbare school, huisartsenpost en apotheek, voedselbank, atelier en winkelcentrum voor dagelijkse behoeften aan de noordzijde van de wijk (FIGUUR 6, FIGUUR 4).

Figuur 6: Wijkindeling Waluwe Zaltbommel
(Google Maps, 2022)

Gezien het landelijk groeiende woningtekort is in 2012 besloten de wijk verder uit te breiden met 415 woningen en een recreatief parkeiland voorzien van grootschalige speelplaats voor verschillende leeftijden, hondenveldje en voldoende zitgelegenheid. Dit plan heeft echter weerstand opgeroepen rondom veiligheid voor toekomstige bewoners en gebruikers van het gebied. De afstand tot de A2 en een chemisch bedrijf aan de overzijde van de A2 zouden een te grote barrière vormen voor de uitbreiding van de woonwijk. Veiligheidsrisico's omtrent luchtkwaliteit werden in acht genomen, evenals risico op ongevallen vanuit chemische bedrijfsvoering. Om geluidsoverlast te verlagen en luchtkwaliteit te verbeteren is regelgeving in acht genomen. Ook is er rekening mee gehouden in het ontwerp van de wijk, waarbij een aaneensluitende woningrij als een muur rond de wijk fungeert. Tevens is er een overeenkomst gesloten met het betreffende chemische bedrijf, waarmee de veiligheid van inwoners gewaarborgd wordt. Deze maatregelen hebben er toe geleid dat de Waluwe II tot stand gekomen is zoals het nu is, een wijkdeel met een groot woningaanbod enerzijds omsloten door een recreatief parkeiland en anderzijds door een groot aanbod voorzieningen.

Dit aanbod is verder uitgebreid met het ontwerp van de Waluwe III. De Waluwe III omvat namelijk een christelijke scholengemeenschap voor voortgezet onderwijs van vmbo-kader tot en met vwo, een openbare middelbare school voor beroepsonderwijs en een school voor slechthorende en slechtziende leerlingen evenals leerlingen met een communicatiestoornis. Ook zijn er in dit deel van de wijk sportvoorzieningen in de vorm van een sporthal, zwembad en skatebaan. De komende jaren zal er een zorgcentrum aangelegd worden met bestaande uit een dependance van het Jeroen Bosch Ziekenhuis, 54 appartementen voor mensen met een intensieve zorgvraag en 44 vrije sector huurappartementen (BazaltWonen, 2022). Met deze stap zal de aanleg van Waluwe afgerond worden.

4.1.1. SCHAALNIVEAU

In het geval van de Waluwe II vormt niet de wijk als geheel een duidelijk afgebakend gebied, maar de Waluwe II op zich. De Waluwe II is omringd door een waterpartij aan de westelijke zijde (FIGUUR 20, FIGUUR 22, FIGUUR 30) en een doorgaande weg aan de oostelijke en zuidelijke zijde van de wijk (FIGUUR 48, FIGUUR 61). Deze grenzen zijn beide beperkt te overbruggen en vormen een duidelijke grens rondom de rustige woonwijk. De woonwijk is hierdoor een afgesloten kern waarin onderling contact met voornamelijk mensen van binnen de samenleving ontstaan. In de woonwijk zelf zijn, in tegenstelling tot de grens van Waluwe II, namelijk geen fysieke barrières getroffen die de ontwikkeling van contact belemmeren (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

De Waluwe II beschikt over weinig voorzieningen, maar is op kleine afstand van alles wat nodig is. Het Parkeiland vormt samen met enkele wat kleinere speeltuintjes het aanbod van de Waluwe II. De kleinere speeltuintjes (FIGUUR 10) worden enkel gebruikt door directe omwonenden en kunnen daardoor beschouwd worden als een buurt- of straatvoorziening. Uit een interview met de projectleider van de Waluwe II is gebleken dat dit ook de insteek achter de aanleg geweest is. De speeltuintjes geven omwonenden de gelegenheid op loopafstand te kunnen spelen, waardoor ze niet afhankelijk zijn van het iets verder gelegen Parkeiland. Voor kinderen en hun ouders is dit de ideale gelegenheid met elkaar in contact te komen. Nabijheid zorgt ook hier voor verbondenheid. Frequent contact tijdens het spelen of uitvoeren van een andere activiteit zorgt voor een sterkere sociale cohesie, ook wanneer er niet intens met elkaar geïnteracteed wordt (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022).

De speeltuin op het Parkeiland is daarentegen een meer grootschalige voorziening. Naast inwoners van de Waluwe II en de Waluwe I bezoeken ook mensen uit andere delen van Zaltbommel het Parkeiland. Zelfs mensen uit omliggende dorpen en steden maken gebruik van de voorziening. Deze gebruikers maken echter over het algemeen met een andere frequentie gebruik van de voorziening dan dat de omwonenden dat doen. Dit zorgt er voor dat er ondanks de aanwezigheid van zogenoemde externe gebruikers, gebruikers afkomstig uit een ander geografisch gebied dan de Waluwe, er overheersend interne gebruikers, inwoners van de Waluwe, gebruik maken van de voorziening. De speelvoorziening op het Parkeiland komt daardoor naast de externe cohesie met name ook de interne cohesie van het gebied ten goede. Tevens fungeert het Parkeiland als zoom tussen de Waluwe I en de Waluwe II. Het parkeiland is namelijk in het midden tussen de Waluwe I en de Waluwe II, de twee delen waar de Waluwe momenteel uit bestaat, gelegen. Dit zorgt er voor dat de voorziening door inwoners van beide wijkdelen gebruikt wordt en dat inwoners uit beide wijkdelen hier met elkaar in aanraking komen. Binnen de Waluwe is er dus een zoom-functie voor het Parkeiland weggelegd, het Parkeiland vervult sociaal gezien een verbindende rol tussen de Waluwe I en de Waluwe II (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 7, 10 juni 2022).

Naast het Parkeiland beschikt de Waluwe ook over winkelcentrum de Portage (FIGUUR 31), die de noordzijde van de Waluwe II omsluit. De voorziening wordt dan ook optimaal benut door inwoners uit dit wijkdeel. Daarnaast vormt deze voorziening ook een trekpleister voor de overige delen van Zaltbommel en in uitzonderlijke gevallen de omliggende dorpen. Evenals het Parkeiland kan in deze situatie dus gesproken worden van een zoomfunctie. Bezoekers uit verschillende wijken komen hier

samen en ontmoeten elkaar hier. Toch zou er twijfelachtig met deze benaming omgegaan moeten worden. Uit interviews is namelijk gebleken dat de Portage geen locatie is waar men met elkaar in contact komt. Ondanks dat het de mogelijkheid geeft elkaar hier te ontmoeten, zorgt deze locatie niet tot sociale verbondenheid (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 3, 20 mei 2022).

SCHAALNIVEAU COMMUNICATIE

Communicatie rondom de Waluwe II vind op verschillende niveaus plaats en via verschillende kanalen.

FACEBOOK Communicatie over de Waluwe vindt met name plaats op het schaalniveau van de wijk. De Waluwe heeft een Facebookgroep waarin ruim 600 inwoners en anderszins betrokkenen van de wijk regelmatig berichten plaatsen om elkaar op de hoogte te stellen en uit te nodigen voor activiteiten. De gemeente werkt hierbij samen met de wijkraad, bijvoorbeeld wanneer het gaat over informatievoorziening rondom werkzaamheden in de wijk en veranderingen in het ov-schema. Tevens worden enquêtes vanuit de gemeente gedeeld en wordt men uitgenodigd voor bijvoorbeeld kindermiddagen en feestelijkheden die samen worden gevierd. Ook worden bewoners gestimuleerd tot gezondheid-bevorderende activiteiten zoals het behalen van een minimale hoeveelheid beweging per dag.

Via deze groep wordt men dus uitgenodigd en gestimuleerd tot maatschappelijke betrokken activiteiten, zoals 19 maart 2022 het geval was voor de landelijke opschoondag. De Waluwe, gesteund door de gemeente en afvaldienst, deed hier aan mee door gezamenlijk zwerfafval uit de wijk te verzamelen. Via de Facebookgroep wordt voor deze evenals andere activiteiten vanuit zowel burgers en de wijkraad als de gemeente zelf om coöperatie gevraagd en worden tijdens de activiteit voortgang en resultaten gedeeld in de vorm van foto's en tekst. Als reactie hierop volgt niet alleen medewerking, maar ook een blijk van waardering die op zijn beurt weer een stimulerende werking heeft. Wanneer men transparantie biedt over de inspanning achter een ontwikkeling is men namelijk ook eerder bereid zelf inzet te leveren om het resultaat te behouden.

Naast het delen van uitnodigingen tot medewerking waarschuwen bewoners elkaar wanneer er sprake is van mogelijke oplichting, wanneer er vernieling of vervuiling plaats heeft gevonden, bezittingen verloren of gevonden zijn en er verdachte situaties zoals vreemd geplaatste voertuigen opgemerkt zijn. Via deze weg vindt dus een zekere mate van sociale controle plaats. Melding, bewustwording en oproepen tot goed gedrag maken dat men op de hoogte is van wat er speelt. Dit wordt gedaan via foto's en teksten in deze facebookgroep, maar ook via uitingen in de wijk zelf. Zo is er in de facebookgroep bijvoorbeeld verschillende keren een foto gedeeld van, al dan niet zelf opgestelde, uitingen van wet- en regelgeving in de wijk. Een foto van een zelfgemaakt bordje met de tekst "Gratis yogalessen: plooi je benen, hou je rug recht, buig voorover, raap de stront van je hond op" spant hierbij de kroon (Facebook, 2018-2022).

WIJKRAAD De Wijkraad, bestaande uit vijf inwoners uit verschillende delen van de wijk, vertegenwoordigd haar burgers in het contact naar de gemeente toe. Via verschillende wegen proberen zij het contact met de burger te bevorderen. Zo zijn ze bijvoorbeeld actief op de facebookpagina, benaderen ze bewoners via een huis-aan-huis-attentie en plaatsen ze oproepen tot coöperatie in de openbare ruimte. Een voorbeeld hiervan is de in FIGUUR 7 weergegeven poster, welke op het parkeiland opgehangen is en inwoners van de wijk oproept tot het invullen van een enquête (Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022).

Figuur 7: Poster Wijkraad

Naast acties ter bevordering van het contact naar de Wijkraad toe, worden er ook activiteiten georganiseerd die onderling contact tussen de burgers stimuleren. Zo wordt er bijvoorbeeld aangestuurd op het samen onderhouden van de wijk, maar worden er ook recreatieve activiteiten georganiseerd die vrij toegankelijk zijn voor eenieder uit de wijk. Daarnaast wordt er contact gelegd met de Gemeente en daardoor aangestelde organisaties om in de wijk activiteiten te organiseren. De Gemeente voorziet hiervoor in de vergunningverlening en financiering, contactgegevens en coördinatie (Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022).

Waar de eerste vorm van communicatie vooral een gevoel van vertrouwen geeft en een grotere sociale binding met de wijk en haar inwoners creëert, vormt de tweede vorm van communicatie echt een bijdrage aan het ontwikkelen van de kleinschalige sociale cohesie in de wijk. Mensen worden samengebracht, leren elkaar kennen en wisselen contactgegevens uit (Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022).

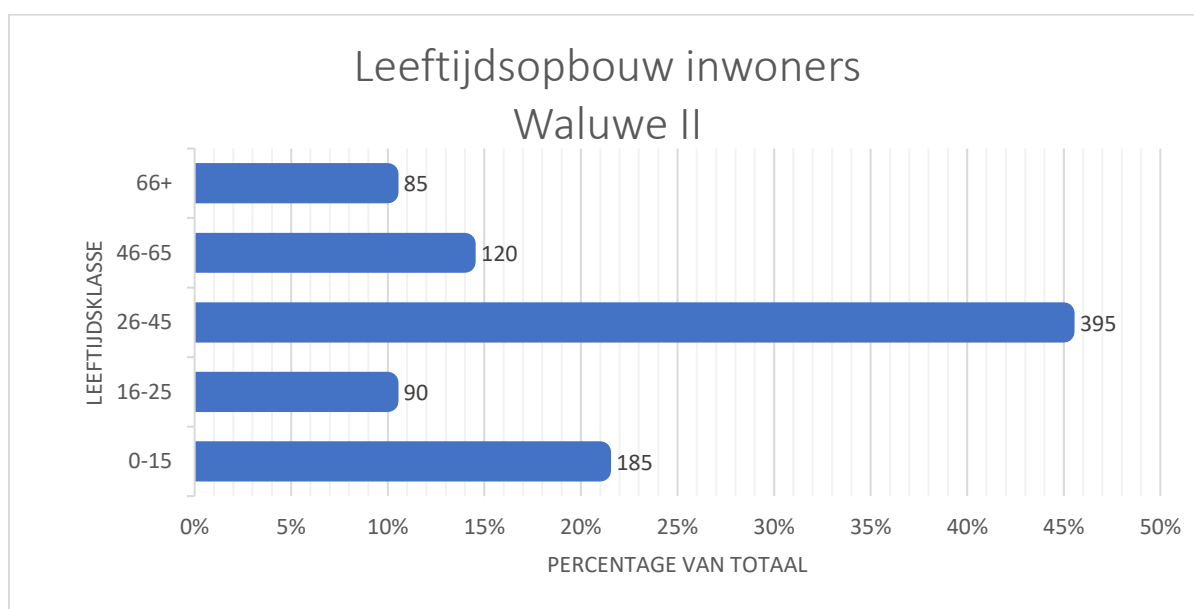
BURGERS Binnen de Waluwe II groeit het contact tussen inwoners met de dag. Ondanks dat mensen elkaar in veel gevallen niet persoonlijk kennen wordt er wel contact met elkaar gezocht. Dit contact vindt met name plaats wanneer men elkaar op straat tegen komt. Mensen groeten elkaar, als de gelegenheid er toe dient maken ze een praatje en wanneer het de directe burens betreft zoeken ze elkaar op om op de hoogte gehouden te worden van de stand van zaken. Tot op heden blijft het echter voornamelijk hierbij, het contact blijft vóór de voordeur. Er zijn wel intenties om elkaar beter te leren kennen en evenementen zoals een straatbarbecue of -borrel te organiseren, maar tot op heden komt dit nog niet van de grond. Hindernissen hiervoor zijn het nemen van initiatief en de periode dat de woningen bewoond zijn. Voordat er een activiteit georganiseerd wordt wilt men namelijk dat eerst iedereen gesetteld is en wanneer dat het geval is is het moeilijk alsnog initiatief te nemen (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 5, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 6, 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 7, 10 juni 2022).

Deze mate van contact blijkt genoeg te zijn voor de ontwikkeling van een goed gebalanceerde sociale controle. Ondanks dat weinig bewoners elkaar écht kennen wordt er wel contact met elkaar gehouden, ook over de wijk. Dit gebeurt face-to-face, maar ook via verschillende Whatsappgroepen waarin bewoners van een bepaald deel van de wijk opgenomen zijn (Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 6).

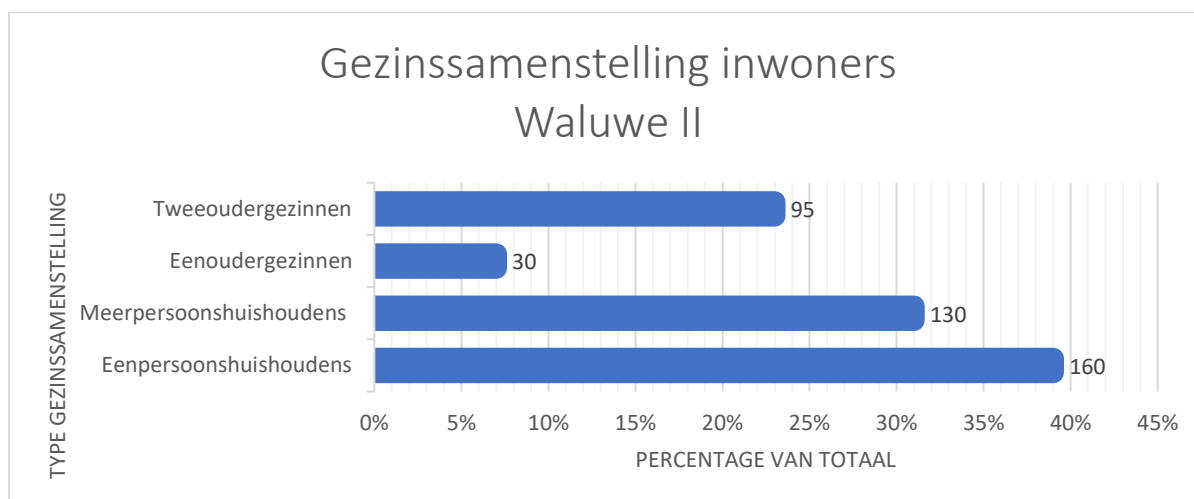
4.1.2. SOCIALE SAMENSTELLING

Op basis van data verkregen uit een database daterend van 17 februari 2021, opgesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2021), kan een beeld gegeven worden van de demografische samenstelling van de Waluwe II.

Op het moment van peiling bood de Waluwe II onderdak aan 875 personen, waarvan er de verdeling tussen man en vrouw vrijwel gelijk was. Het overgrote deel hiervan valt in de leeftijdsgroep van 26-45 jaar, gevolgd door een aanzienlijk aandeel nul tot vijftienjarigen. Hieruit is af te leiden dat de thuissituatie van ongeveer 65% van de bewoners bestaat uit ouders met thuiswonende kinderen. Dit is verdeeld over 95 tweeoudergezinnen en 30 eenoudergezinnen (CBS, 2021). De overige leeftijdsgroepen, veelal gekoppeld aan eenpersoons- of meerpersoonshuishoudens zonder thuiswonende kinderen in FIGUUR 9 aangeduid als meerpersoonshuishoudens, vertegenwoordigen beduidend minder inwoners. Daarentegen beslaat deze groep een groot aandeel in het aantal huishoudens. Op een totaal van 415 huishoudens brengt dat de in FIGUUR 8 weergegeven verdeling teweeg en een gemiddeld aantal van 2,1 personen per huishouden (CBS, 2021).

Figuur 8: Leeftijdsopbouw inwoners Waluwe II

Figuur 9: Gezinssamenstelling inwoners Waluwe II

De hierboven beschreven bewonerssamenstelling, bestaande uit voornamelijk jonge gezinnen, beïnvloedt de gedragspatronen in de wijk. Deze groep mensen heeft in grote lijnen dezelfde levensstijl, ze verlaten rond dezelfde tijd de wijk naar hun werk en komen rond dezelfde tijd daarvan terug. Daarnaast zorgen ze voor hun jonge kinderen, die indien mogelijk veel tijd in de wijk spenderen. Dit zorgt er voor dat de wijk op bepaalde tijden intensiever gebruikt wordt dan op andere tijden. Ook is er een duidelijk patroon te vinden in wie gebruik maakt van de openbare ruimte en dus wie de kans hebben elkaar te ontmoeten en een sociale relatie te ontwikkelen (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

Wanneer gekeken wordt naar de herkomst van de inwoners blijkt 80% een Nederlandse achtergrond te hebben, 10% westerse achtergrond en 10% een niet-westerse achtergrond. Ondanks dat de theorie van Verweij et al. (2009) aangeeft dat een percentage van meer dan 10% inwoners met een niet-Nederlandse achtergrond voor probleemsituaties zorgt, lijkt dit in Waluwe II niet het geval te zijn. Inwoners en gebruikers van de ruimte geven aan geen hinder te ondervinden van een bepaalde bevolkingsgroep van de wijk. Ook worden er weinig duidelijke geloofsovertuigingen in de wijk ervaren. Wanneer dit toch het geval is, worden met name allochtone aanhangers van de islam herkend. Ook van deze geloofsuitingen, met name uitgedrukt in taalgebruik en viering van feestdagen, wordt geen noemenswaardige overlast ervaren. Overige geloofsovertuigingen in de wijk worden als minder opvallend ervaren, mogelijk doordat de christelijke geloofsovertuiging waar dat het hierbij over gaat als de norm ervaren wordt. De aangegeven balans zorgt dat geen van de aanwezige bevolkingsgroepen een overheersende rol krijgt in de wijk, dat er op basis van dit onderscheid geen toe-eigening plaatsvindt van de openbare ruimte en dat er dus een redelijk gelijke kans op ruimtegebruik en toegang tot sociale contacten ontstaat (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 5, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 7, 10 juni 2022).

Dit relatief hoge aantal allochtone inwoners kan mede verklaard worden door de verhouding in woningtypen en eigendomsvormen van woningen. In het peiljaar van de genoemde cijfers gold voor Nederland als geheel namelijk een verdeling van ongeveer 60% koopwoningen tegenover 40% huurwoningen (CBS, 2020). Voor Waluwe II geldt daarentegen een verdeling van 30% koopwoningen en 70% huurwoningen. Van deze 295 huurwoningen zijn 155 stuks in eigendom van een woningcorporatie (CBS, 2021). Zoals eerder benoemd verblijven allochtone inwoners vaker in een huurwoning dan in een koopwoning (Permentier & Bolt, 2006). Het grote aandeel huurwoningen geeft hiervoor ruimschoots de kans.

Zowel de huurwoningen als de koopwoningen zijn vormgegeven in verschillende woningtypen. Verspreid over de wijk zijn zowel appartementen als verschillende vormen van eengezinswoningen te vinden. De appartementen zijn ondergebracht in zowel galerijflats (FIGUUR 38) als corridorflats (FIGUUR 34), waarbij de afzonderlijke woningen via een uitpandige respectievelijk inpandige corridor met elkaar verbonden worden. Onder de eengezinswoningen bestaat binnen de Waluwe II een variatie van starterswoningen tot villa's (FIGUUR 38), rijtjeshuizen (FIGUUR 50; FIGUUR 55; FIGUUR 71), twee onder één kap-woningen (FIGUUR 62) en herenhuizen (FIGUUR 42) (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

De verschillende woningen zijn geclusterd geplaatst, waarbij in de locatiekeuze rekening gehouden is met de kwaliteiten die elke locatie te bieden heeft. Aan de waterzijde en in de 'hofjes' van de wijk

zijn overheersend vrijstaande eengezinswoningen gebouwd, verschillend in omvang en prijsklasse. Waar enkele woningen onder de noemer villa of herenhuis vallen geldt voor andere woningen een meer bescheiden status. Overeenkomstig de theorie zijn deze vrijstaande woningen in een hogere prijs aangeboden en gelegen in het meest groene deel van de wijk, aan het water en met uitzicht op het groene parkeiland. Tevens kan dit beschouwd worden als het deel van de wijk met de minste overlast. De betreffende woningen zijn namelijk vrijstaande woningen geplaatst op relatief grote kavels met weinig directe burens. Ook zijn de woningen gelegen aan een zijstraat binnen de wijk die enkel gebruikt wordt door bestemmingsverkeer. Overeenkomstig de theorie zijn deze woningen bewoond door overheersend hoger opgeleide welvarende bewoners in de derde en vierde fase van hun wooncarrière. De gezinssamenstelling bestaat voornamelijk uit ouders met thuiswonende kinderen en ouders waarvan de kinderen zelf de woningmarkt betreden hebben. Het gaat hierbij om woningen met een hoge aankoop prijs, welvarende gezinnen die een relatief groot vloeroppervlak ter beschikking hebben en veelal in een bovengemiddeld welvarende woonsituatie opgegroeid zijn (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 2, 3 juni 2022).

Ook de oostelijke en zuidelijke grens van de wijk zijn omgrensd door verschillende typen rijtjeshuizen, gemixt met enkele appartementen: de WaluweRing. Deze woningen omlijsten de wijk en fungeren tevens als geluidswal tegen overlast van de nabijgelegen autowegen. Evenals de aanleg van de Waluwe als geheel is de bouw van deze WaluweRing opgedeeld in bouwfases. Sinds 2020 omsluit WaluweRing fase 1 de zuidelijke zijde van de Waluwe II (BazaltWonen, 2020). Dit deel van de wijkomsluiting bestaat hoofdzakelijk uit eengezinswoningen, waarvan ongeveer de helft uit huurwoningen en de helft uit koopwoningen bestaat. Onderdeel van deze WaluweRing is een appartementencomplex voor jongvolwassenen met een beperking. Op initiatief van ouders van de bewoners die onder begeleiding van zorgleverancier 's Heeren Loo dagbesteding aangeboden krijgen, heeft dezelfde zorgleverancier een huurovereenkomst getekend om hun cliënten naast dagbesteding ook onderdak aan te kunnen bieden (BazaltWonen, 2019). WaluweRing Fase 2, gelegen aan de oostzijde van de wijk is tevens ontwikkeld door BazaltWonen. Dit deel van de wijk, bestaande uit rijwoningen, hoekwoningen en torenwoningen in verschillende huurklassen aangevuld met enkele koopwoningen, is dit jaar opgeleverd (BazaltWonen, z.d.). Ondanks dat de WaluweRing pas kort geleden tot stand gekomen is, oogt de wijk alsof deze al enige tijd bewoond is. Voortuintjes aangelegd en zijn inwoners op zijn actief op zoek naar onderlinge toenadering. Deze inwoners bestaan uit een gevarieerd publiek, voornamelijk bestaande uit mensen in de wat vroegere fases van hun wooncarrière. De Gemeente heeft hier in samenwerking met de vastgoedontwikkelaar op aangestuurd door een deel van de woningen een beperkte omvang te geven, waardoor gezinsuitbreiding al snel voor een nieuwe fase in de wooncarrière zorgt (Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 2, 3 juni 2022).

De noordzijde van de wijk is evenals enkele delen van de 'geluidswal' aan de oostelijke en zuidelijke zijde van de wijk omsloten met appartementencomplexen. Hier gaat het om twee in 2017 opgeleverde appartementencomplexen, genaamd Pim en Pom, bestaande uit appartementen die geschikt zijn voor een- en tweepersoonshuishoudens. De appartementencomplexen trekken in de praktijk, overeenkomstig de gepresenteerde theorie, een publiek bestaande uit voornamelijk eenpersoonshuishoudens met een kleiner budget en kleinere behoeften aan. Deze huishoudens bestaan in de praktijk uit bevolkingsgroepen in de eerste en vijfde fase van de wooncarrière

(Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 2, 3 juni 2022).

In de kern van het wijkdeel zijn langs de hoofdweg met name rijtjeshuizen gebouwd. De ruim opgezette zijstraten zijn gevuld met tweekappers, vrijstaande woningen, rijtjeshuizen, appartementen en studio's welke verkocht en verhuurd zijn aan mensen in alle fases van de wooncarrière. Ook is er ruimte voor jongeren om zelfstandig dan wel onder begeleiding te wonen (BazaltWonen, 2018a; BazaltWonen, 2018b). Een belangrijke reden die ten grondslag ligt aan de grote variatie in woningtypen is de beperkte woningverkoop in de ontwikkelperiode van de Waluwe II. Elk type mens wordt aangetrokken door een ander stijl woningen (Peters, 2018). Om hier op in te spelen en een zo breed mogelijk publiek aan te trekken heeft men in de Waluwe II er voor gekozen een neutrale en gangbare jaren 30 woningstijl aan te houden, een stijl die door een groot deel van de bevolking goedgekeurd kan worden (FIGUUR 33 TM 55). Deze stijl is door het gehele wijkdeel doorgevoerd, met uitzondering van één woonblok bestaande uit rijtjeswoningen aan de zuidwestelijke grens van de wijk. Dit verschil kan verklaard worden door de verscheidenheid aan ingehuurde architecten. Ondanks dat dit blok een afwijkende uitstraling heeft, is ook dit blok in een neutrale stijl ontworpen (FIGUUR 50). Hetzelfde geldt voor de vrijstaande woningen, waarvan de bewoners zelf invloed hebben gehad op de totstandkoming. Wat woningen van elkaar onderscheidt is de persoonlijke touch die men de woningen heeft gegeven, evenals de afwisseling in woningtypen. De vastgoedontwikkelaar van een groot aandeel woningen in dit wijkdeel heeft tijdens de ontwerpfase toekomstige bewoners de mogelijkheid gegeven een eigen invulling te geven aan het ontwerp van de indeling van hun eigen woning. Zo zijn er voor de buitenkant bijvoorbeeld keuzemogelijkheden gegeven over de kozijntypen en kozijnposities. Ook is er een variatie aangebracht in de inrichting van de tuin en voor zover mogelijk de vormgeving van de woning als geheel. De overweging via deze weg variatie aan te brengen is echter voornamelijk voortgekomen uit de noodzaak de woningen zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor een zo groot mogelijke doelgroep. Dit alles heeft er voor gezorgd dat de woningen in een minder florerende economische periode verkocht konden worden, maar het heeft ook bijgedragen aan een gevarieerde samenstelling, wat een gunstige factor is in de ontwikkeling van sociale cohesie (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 2, 3 juni 2022).

De grote variatie in woningtypen, de geclusterde doch verspreide locatie hiervan en de neutrale architectonische stijl hebben gezorgd voor een relatief gevarieerde bewonerssamenstelling. Dit heeft geresulteerd in een goede sociale controle, een gelijkwaardig gebruik van de openbare ruimte en een grote subjectieve veiligheid. De sociale samenstelling van de wijk en de woningvoorraad die daar aan bijgedragen heeft hebben gunstige condities gecreëerd voor het ontstaan van sociale cohesie.

4.1.3. TOEGANKELIJKHEID

Voor de ontwikkeling van sociale cohesie is het zoals eerder benoemd in 2.1.3. SOCIALE COHESIE - TOEGANKELIJKHEID belangrijk dat alle delen van de Waluwe II voor iedereen toegankelijk zijn. De toegankelijkheid van de Waluwe II verschilt per vervoersmiddel en is zoals afhankelijk van de infrastructurele structuur van de wijk.

De Waluwe II is zoals eerder benoemd een duidelijk afgebakende wijk met aan de oostelijke en zuidelijke zijde een doorgaande weg, aan de noordzijde een winkelcentrum en aan de westelijke zijde een waterpartij. Betreden van de Waluwe II is in het eerste geval mogelijk via een auto-oversteekplaats aan de zuidelijke zijde (FIGUUR 48), een auto oversteekplaats aan de oostelijke zijde (FIGUUR 61) en enkele onbewaakte oversteekplaatsen voor voetgangers en fietsers verspreid over deze gehele grens. In combinatie met opritten tot een voor auto's van de wijk afgesneden parkeerplaats (FIGUUR 56; FIGUUR 68) aan de oostelijke zijde van de wijk geeft dit een verscheidenheid aan mogelijkheden (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

Ook in het tweede geval kan gesproken worden van een gevarieerde toegankelijkheid. Deze ontsluiting biedt namelijk zowel voetgangers en fietsers als gemotoriseerd vervoer toegang tot het naastgelegen winkelcentrum. De verbinding is voorzien van veiligheidsmaatregelen zoals drempels om de snelheid te verminderen en een geslingerd verloop van de weg, wat aanstuurt de weg rondom dit wijkdeel te volgen, in plaats van het wijkdeel te betreden (FIGUUR 31). De Waluwe II is goed bereikbaar, maar hierdoor een iets minder voor de hand liggende route. Wanneer men toch gebruik maakt van deze verbinding is men echter ook meteen aangesloten op de hoofdstraat van de Waluwe II. De noordelijke en de zuidelijke zijde van de Waluwe II zijn namelijk met elkaar verbonden via één weg die hoofdader van de wijk vormt en overige straten met elkaar verbindt. Deze constructie zorgt er voor dat de Waluwe II goed verbonden is met alle voorzieningen in de omgeving, maar dat er wel in een zekere mate een afgesloten geheel gevormd wordt. Dit heeft een goede invloed op zowel de toegankelijkheid als de veiligheid van de Waluwe II. Zoals benoemd in 2.1.1. SOCIALE COHESIE - SCHAALNIVEAU heeft een duidelijke afbakening een positief effect op de veiligheid in een gebied en de daaruit voortkomende cohesie. De beperkte aanwezigheid van verkeer in de wijk versterkt dit effect. Ondanks dat deze weg de hoofdader van de wijk is, is dit namelijk geen doorgaande weg en wordt deze weg met name gebruikt door bestemmingsverkeer. Deze hoofdader voor autovervoer, genaamd de Fiep Westendorpstraat, kent namelijk evenals andere wegen in de wijk veel obstakels die het autoverkeer beperken. Alle hoofdstraten binnen de wijk zijn ruimschoots voorzien van drempels en ook versmallingen, haaiantanden en paaltjes zijn niet ongezien. Ondanks deze obstakels en ondanks het beperkte aantal toegangswegen is de Waluwe II goed bereikbaar voor auto's. De obstakels hebben namelijk een snelheid remmende werking, wat de wijk veilig toegankelijk maakt voor alle leeftijden. De gehele woonwijk is ingericht als 30-km zone en zoals gebruikelijk gebruiken zowel gemotoriseerd verkeer als fietsverkeer dezelfde wegen, met uitzondering van de eerder benoemde oost-west verbinding die enkel toegankelijk is voor fietsverkeer (FIGUUR 63 TM 65). Dit zorgt er voor dat de wijk met meer voorzichtigheid gebruikt wordt. Ondanks deze maatregelen blijven er uitzonderingen van kracht waarop er ook tussen de obstakels een hoge snelheid en gevaarlijk rijgedrag vertoond worden (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 7, 10 juni 2022).

De derde situatie, de westelijke grens van de Waluwe II, bestaat uit een enkele overbrugging die toegang geeft tot het parkeiland, van waar opnieuw een enkele overbrugging de weg naar de Waluwe I voortzet (FIGUUR 17). Deze grens, enkel te passeren op de daarvoor gecreëerde oversteekplaatsen, is toegankelijk voor voetgangers en fietsers, evenals de overige delen van dit pad dat zijn. Er zijn paaltjes geplaatst ter vermindering van autovervoer, wat de toegankelijkheid van de Waluwe II evenals het parkeiland aan deze zijde beperkt. De inclusiviteit van dit deel van de Waluwe II is echter zeker overwogen. De obstakels ter vermindering van autovervoer zijn met de benodigde

bevoegdheid in te klappen, wat ook dit deel van de wijk voor eenieder toegankelijk maakt. Ook de constructie van de overbrugging is kwalitatief voldoende en het verharde wegdek is breed genoeg om autovervoer mogelijk te maken. Op het Parkeiland zijn de verbindingen voorzien van asfalt paden omringd door gras en speeltoestellen (FIGUUR 178; FIGUUR 27; FIGUUR 29). De paden zijn toegankelijk voor mindervaliden, ook al kan hier enige beperking bij ervaren worden. Om toegang tot deze paden te krijgen moet namelijk een poort gepasseerd worden welke toegang voor bepaalde minderheden bemoeilijkt. Vanwege de schuine ligging van de poorten worden de poorten automatisch gesloten wat de veiligheid voor kinderen in de speeltuin vergroot, aangezien zij een duidelijke grens ervaren aan het speelgebied en het terrein moeilijker begaanbaar is voor vervoersmiddelen. Dit speelgebied is echter moeilijk begaanbaar voor mindervaliden en ook zijn er geen speciale rolstoelvriendelijke speeltoestellen aanwezig. Wel zijn de speeltoestellen voor een grote leeftijdsrange toegankelijk. Zo is er bijvoorbeeld een omheind onderdeel waar de jongste kinderen vrij kunnen spelen (FIGUUR 29) en zijn de overige speeltoestellen zowel voor volwassenen als kinderen toegankelijk. Ook is er een variatie aangebracht in de doelgroep van de voorzieningen om variatie in de gebruikerssamenstelling aan te brengen. Om de toegankelijkheid hiervan te vergroten zijn er ook verschillende fietsparkeerplaatsen aangelegd (FIGUUR 17), evenals dat het geval is bij de appartementencomplexen aan het noorden van de wijk (FIGUUR 35) (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 6, 7 juni 2022).

De Waluwe II is als geheel goed bereikbaar voor verschillende vervoersmiddelen en vanuit verschillende invalshoeken. Het wijkdeel heeft verschillende toegangswegen en aansluitend aan deze toegangswegen zit een uitgebreid infrastructureel netwerk wat het mogelijk maakt met de auto binnen twee minuten vanaf de A2 in de Waluwe II te zijn. Wanneer men hier aankomt is er voldoende parkeergelegenheid verspreid over de wijk. Er is voldaan aan de parkeernorm van 2 parkeerplaatsen per woning, voor half-vrijstaande en vrijstaande woningen op privéterrein en voor overige woningen op openbare grond. Voor deze parkeerplaatsen geldt dat ze langs de weg aangebracht zijn (FIGUUR 41; FIGUUR 43; FIGUUR 45; FIGUUR 47; FIGUUR 69) evenals in parkeerhofjes (FIGUUR 34; FIGUUR 44) op centrale locaties in de wijk. In het ruim-opgezette ontwerp is rekening gehouden met eventuele uitbreiding van het aantal benodigde parkeerplaatsen in de toekomst (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022).

Naast de uitvoerig besproken toegankelijkheid van de Waluwe II voor autoverkeer, fietsers en voetgangers is dit wijkdeel ook aangesloten op het openbaar vervoer. De Hogeweg, welke de Waluwe II aan de oost- en zuidzijde omsluit, is voorzien van drie bushaltes die de wijk meerdere keren per uur verbinden met overige delen van Zaltbommel, omliggende dorpen en een treinstation. Ook is er in de kern van de Waluwe II een bushalte gelegen. Ook zonder het gebruik van het openbaar vervoer is de Waluwe II overigens goed aangesloten op de binnenstad, welke 2.5 kilometer verwijderd is, en het treinstation op 1.5 kilometer afstand vanwaar elk half uur een stoptrein richting Den Bosch en Utrecht vertrekt (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

4.1.4. RUIMTEGEBRUIK

Waar sociale cohesie via online platformen zoals Facebook gestimuleerd kan worden, is dit ook voor andere vormen van ontmoeting het geval. Fysieke ontmoetingsplaatsen zoals het parkeiland zijn nog altijd populaire plaatsen voor terloopse ontmoetingen, evenals andere speeltuinen en openbare ruimten zoals winkelcentra, parkeerplaatsen en wandelpaden daartoe dienen. Uit observaties en

interviews is namelijk gebleken dat het winkelcentrum de Portage aan de noordzijde van de Waluwe II de meeste bezoekers trekt. Binnen openingstijden van de voorzieningen, welke over het algemeen tussen negen uur 's ochtends en vijf uur 's avonds liggen, zijn hier op elke dag van de week mensen te vinden. Over het algemeen zijn deze mensen doelgericht bezig met het doen van boodschappen en hebben zij weinig contact met elkaar. Ook bestaat een groot deel van de gebruikers uit inwoners van andere wijkdelen en een klein deel van de gebruikers komt zelfs van buiten Zaltbommel. Het aandeel mensen bestaat hier dan ook aan een grote variatie van persoonskenmerken en er is niet één overheersende groep. Het contact wat plaatsvindt is voornamelijk functioneel of tussen mensen die elkaar via andere ontmoetingsplaatsen kennen. Weinig nieuwe en blijvende contacten ontstaan in dit deel van de Waluwe II. Het parkeiland lijkt hierin een andere rol te spelen. Na de Portage is dit namelijk de meeste bezochte locatie in de wijk. Het Parkeiland is een 'onbewoond eiland' wat dient ter recreatie. Op het eiland is een groot gedeelte gereserveerd voor speeltoestellen en andere op kinderen gerichte elementen. Daarnaast is er een omheind hondenveld aanwezig (FIGUUR 15). Officieel is het Parkeiland benoemd als het Koning Willem-Alexanderpark. De onofficiële benaming, ontstaan voordat de officiële benaming aan het eiland toegeschreven werd, is daarentegen tot op de dag van vandaag behouden, zowel in spreektaal onder burgers als in berichtgeving vanuit de gemeente en andere officiële organisaties (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

Verspreid over de dag wordt constant gebruik gemaakt van zowel het hondenveld als de speelvoorziening. Het hondenveld wordt de gehele periode van zonsopkomst tot zonsondergang gebruikt, met name door volwassenen en ouderen woonachtig in de Waluwe I en Waluwe II. De speelvoorziening op het Parkeiland wordt ook een groot deel van de dag gebruikt, al dan niet door verschillende gebruikers. 's Ochtends bezoeken met name ouders en grootouders met jonge kinderen het Parkeiland om gebruik te maken van de speelvoorzieningen. Ook wandelen zij dan door de overige delen van de wijk en houden ze op zijn tijd een praatje met een bekende dan wel een onbekende voorbijganger. Rond lunchtijd wordt het rustiger op het parkeiland, waarna in het begin van de middag opnieuw dezelfde doelgroep de speeltuin bezoekt. Wanneer de scholen uit zijn komen de basisschoolkinderen het park bezoeken, afhankelijk van de leeftijd alleen of onder begeleiding van een ouder. De ouders maken over het algemeen gebruik van het ruime aanbod zitvoorzieningen, waar zij een gesprek aangaan of gebruik maken van hun mobiele telefoon. De kinderen gebruiken de speeltoestellen en overige ruimte actief en hebben contact met kinderen van dezelfde leeftijd. Deze kinderen maken evenals de eerder beschreven bezoekers regelmatig gebruik van de voorziening, meerdere keren per dag, dagelijks of zelfs meerdere keren per dag. Ondanks dat zij zich met name op het parkeiland bevinden wordt er ook in de wijk gespeeld, met name op het voet- en fietspad. Dit gebeurt zonder directe begeleiding. Ondanks dat wordt er weldegelijk toezicht gehouden vanuit de naastgelegen woningen en wanneer het nodig is schieten volwassenen de kinderen te hulp. Het hierboven beschreven gebruikspatroon wordt doordeweeks met name uitgevoerd door mensen uit de Waluwe, zowel de Waluwe I als de Waluwe II. In het weekend en in mindere mate op schoolvrije middagen wordt dit aangevuld met mensen uit andere delen van de stad, de gemeente en haar omstreken. Vanaf het moment dat deze groep het Parkeiland en de wijk verlaat bezoeken enkele jongeren uit de Waluwe en omliggende wijken in de middelbare schoolleeftijd het parkeiland om daar op bankjes te zitten. De jongerenontmoetingsplek, een ijzeren zitplaats aan de rand van de wijk, blijft veelal ongebruikt. Ondanks dat de openbare ruimte 's avonds door een specifieke bevolkingsgroep gebruikt wordt, wordt de ruimte niet als onveilig ervaren. Zowel het parkeiland als de woonwijk zijn goed verlicht en ten alle tijden is er sociale controle vanuit de

omliggende woningen. Ook is er weinig tot geen verloedering en zwerfafval. Wel wordt het openbaar groen in onvoldoende onderhouden, wat er voor zorgt dat bepaalde openbare ruimtes zoals de speeltuintjes aan de rand van de wijk weinig gebruikt worden (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 4, 17 mei 2022; Persoonlijke communicatie, interview 7, 10 juni 2022). Ook geeft dit een ongewenst signaal af. Opgeruimde en goed verzorgde openbare ruimte zorgt er namelijk voor dat er een verantwoordelijkheidsgevoel ontstaat dit te onderhouden en hier als inwoners gezamenlijk een bijdrage aan te leveren. Ook geeft het een veiliger gevoel wanneer er goed onderhoud gepleegd wordt, opnieuw een factor die de ontwikkeling van sociale cohesie beïnvloed (Kerstens, 2014).

Naast deze bevolkingsgroepen die de ruimte veelal actief gebruiken wordt er gedurende de dag door ouderen gebruik gemaakt van de wandelpaden en zitvoorzieningen (FIGUUR 23; FIGUUR 25; FIGUUR 26). Gedurende de wandeling proberen deze mensen een praatje aan te knopen met eenieder die zij tegenkomen, waaronder mensen die in de tuin aan het werk zijn. Hiernaast wordt de openbare ruimte uiteraard ook als doorgang gebruikt om zich te verplaatsen. Een groot deel van de openbare ruimte is dan ook ingevuld toegangswegen en parkeerplaatsen. Deze worden de gehele dag gebruikt, maar met name 's ochtend en aan het einde van de middag wanneer een groot deel van de inwoners zich van of naar het werk verplaatst. De manier waarop de ruimte hiervoor gebruikt wordt is veelal onpersoonlijk en doelgericht, zonder ruimte voor onderling contact (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022).

4.1.5. RUIMTELIJKE INRICHTING

Zoals benoemd in hoofdstuk 2. LITERATUURONDERZOEK heeft de ruimtelijke inrichting een grote invloed op de sociale cohesie in een gebied. De totstandkoming van de openbare ruimte is dan ook een cruciaal proces in de uiteindelijke vormgeving van de wijk. In het geval van de Waluwe II krijgen de bewoners hier tot op zekere hoogte inspraak in. Zo wordt een deel van de woningen zelf ontworpen en gebouwd, krijgen ander woningeigenaren de kans om invloed uit te oefenen op details van hun woning en worden bewoners van bepaalde delen van de Waluwe II meegenomen in de invulling van de openbare ruimte rondom hun woning. Zij kunnen bijvoorbeeld zelf aangeven aan welke soort voorziening er behoefte is en in welke vorm dat dan geïmplementeerd zou kunnen worden (Persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022; Persoonlijke communicatie, interview 2, 3 juni 2022). Het betrokken worden in de totstandkoming van je woning en woonwijk zorgt voor een vorm van gedeeld eigenaarschap en een zekere mate van verantwoordelijkheid. Wanneer men ergens een bijdrage aan levert voelt men zich eerder betrokken en wil men het resultaat ook beschermen en behouden. Dit vergroot het gezamenlijk belang, de sociale controle en uiteindelijk dus ook de sociale cohesie (persoonlijke correspondentie, interview 9, 27 mei 2022).

Naast gangbare elementen zoals speeltuinen, groenvoorziening en parkeervoorziening is in de Waluwe II ook geprobeerd de identiteit van de stad door te voeren. Zaltbommel is namelijk de stad waar Fiep Westendorp, de illustrator van onder andere de door Annie M.G. Schmidt geschreven boeken over Jip en Janneke, geboren is. Deze gebeurtenis wordt tot op de dag van vandaag herinnerd door illustraties in de stad aan te brengen, zoals ook is gedaan binnen de Waluwe II. In de Waluwe II zijn verschillende woningen voorzien van illustraties (FIGUUR 24; FIGUUR 71) en namen van straten en wooncomplexen vernoemd naar karakters die hiernaar verwijzen. Zo zijn twee appartementen complexen vernoemd naar Pim en Pom, twee karakters uit de boeken over Jip en

Janneke, en beschikt de wijk over de Fiep Westendorpstraat en de Annie M.G. Schmidtlaan. Naast deze culturele historie is ook de geografische historie van Zaltbommel subtiel in de straatnamen verwerkt. Een van de straten heet namelijk Meander, wat verwijst naar de ligging van Zaltbommel aan de rivier de Waal (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022).

Naast de historie van Zaltbommel is ook aandacht besteed aan de elementen die de locatie van nature heeft. Bij de aanleg van het Parkeiland is bijvoorbeeld een boom bewaard gebleven die voorheen het gebied kenmerkte. Nadat de boom vanwege veiligheidsrisico's alsnog verwijderd moest worden is deze omgevormd tot een kunstwerk dat geplaatst is op de oorspronkelijke locatie van de boom en verwijst naar de waterrijke ligging (FIGUUR 16). De schaduw die deze boom bracht is ruimschoots vervangen door op verzoek van de gebruikers geplaatste bomen. Om direct resultaat te leveren is hierbij niet alleen gebruik gemaakt van natuurlijk groen, maar ook van ijzeren geraamtes die door andersoortige vegetatie begroeid wordt (FIGUUR 18; FIGUUR 25). Naast deze groenvoorziening is ook bossage aangebracht langs de rand van het eiland. Dit zou de veiligheid voor gebruikers moeten verhogen aangezien het naastgelegen water hierdoor minder toegankelijk is. Ook in het woongedeelte van de wijk is aan groenvoorziening gedacht. De hoofdstraten zijn voorzien van sporadisch aangebrachte perkjes die een onderbreking vormen van parkeervoorzieningen en het fiets- en wandelpad wat de wijk doorkruist is omlijst door een groenstrook met bomen en gras. Daarnaast is er een 'dijk' aangelegd van aarde met vegetatie die de wijk van de naastliggende doorgaande weg afscheidt. In deze dijk zijn plateaus aangebracht, aangeduid als bastions, die verwijzen naar de verdedigingswerken rond de binnenstad van vestingstad Zaltbommel (FIGUUR 56 TM 58). Helaas is echter gebleken dat dit groen niet altijd even goed onderhouden wordt (FIGUUR 26; FIGUUR 60; FIGUUR 72; FIGUUR 73). Ook dit zorgt namelijk voor de ontwikkeling van een gezamenlijke identiteit. (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 6, 7 juni 2022).

Naast de dijken, bastions en verwijzingen naar Fiep Westendorp kan ook het water rondom het Parkeiland gezien worden als een verwijzing naar de historie van Zaltbommel als vestingstad. De binnenstad is namelijk evenals het Parkeiland omgeven door een brede waterpartij. Deze waterpartij dient in de Waluwe II echter niet als verdedigingsmechanisme maar vormt een belangrijk onderdeel in de voorziening van waterveiligheid. De waterpartij fungeert namelijk als compensatie van waterpijlstijging als gevolg van verhard oppervlak en retentievijver voor hemelwater, waardoor het water langer in de wijk vastgehouden wordt. Dit als onderdeel van de watertoets, waarbij in achtneming van de drietrapstrategieën voor waterkwantiteit, vasthouden-bergen-afvoeren, en waterkwaliteit, voorkomen-scheiden-zuiveren. Daarnaast dient het uiteraard ook als verhoging van de esthetische waarde en het leefgenot. Afhankelijk van de weersomstandigheden wordt deze waterpartij namelijk ook als ijsbaan gebruikt en wordt er kleinschalige recreatieve watersport op bedreven. Hierbij komen gebruikers met elkaar in aanraking en ontstaan er sociale interactie en sociale banden. Het water rondom het Parkeiland fungeert echter niet alleen een recreatieve trekpleister en duidelijke omkadering van de wijk, het Parkeiland is ook een duidelijke trendzetter in de vormgeving van de gehele wijk. Het Parkeiland is namelijk evenals het omliggende water vormgegeven in dezelfde kromming als de reeds aanwezige woningen van Waluwe I. Ditzelfde patroon is gespiegeld doorgevoerd in de stedenbouwkundige inrichting van de Waluwe II. Ook daar zijn de straten in een gelijke kromming vormgegeven, wat niet alleen een rustige structuur biedt,

maar ook het leefgenot vergroot. Hierbinnen is rekening gehouden met de aanwezige zichtlijnen op onder andere het Parkeiland (Observaties 2 mei tot en met 7 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 1, 13 juni 2022).

4.2. BUITENSTAD

4.2.1. SCHAALNIVEAU

De Buitenstad zal evenals de Waluwe II omlijst worden door vele fysiek barrières die ontwikkeling van externe sociale cohesie bemoeilijken. De Buitenstad zal namelijk evenals de Waluwe II duidelijk omsloten worden, ook in dit geval door een waterpartij en een doorgaande weg (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). Ondanks de vele fysieke barrières zal dankzij de aanleg van verschillende toegangswegen in combinatie met de wijkgrensoverschrijdende aantrekkingskracht van voorzieningen wel contact ontstaan met mensen die niet in de Buitenstad woonachtig zijn (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022).

De Buitenstad beoogt namelijk een trekpleister te worden voor bezoekers vanuit de stad Zaltbommel, evenals voor mensen uit omliggende dorpen en overige gebieden. Daarnaast dient het een leefruimte te worden voor haar inwoners. De Buitenstad zal dus op veel verschillende schaalniveaus een functie vervullen (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 9, 27 mei 2022). De frequentie en het doel waarmee mensen de Buitenstad zullen bezoeken zal echter per schaalniveau verschillen. Elke voorziening heeft namelijk een ander bereik in schaalniveau, gebruikerstype, frequentie en tijdstip van bezoek zoals beschreven wordt in 4.2 BUITENSTAD – RUIMTEGEBRUIK.

Verwacht wordt dat het meest intensieve contact van de Buitenstad, naast contact binnen de wijk, zal ontstaan met inwoners van de Binnenstad. Bezoekers van buiten de Buitenstad zullen namelijk beperkt worden in de toegankelijkheid door de duidelijke afbakening van de wijk. Drie zijden van de wijk grenzen namelijk aan het water van de Waal, welke niet overbrugd zal worden. Een deel van de westelijke wijkgrens zal tevens omsloten worden door een doorgaande weg die de hoofdverbinding vormt tussen het centrum van Zaltbommel en het naastgelegen dorpje Gameren. De overige zijde, de zuidelijke wijkgrens, zal evenals bij de Waluwe II bestaan uit voorzieningen die een zoomfunctie vervullen met de overige wijken. Twee supermarkten, een slijterij en een restaurant trekken namelijk niet alleen mensen uit de Buitenstad aan, maar ook de omliggende wijken evenals andere delen van Zaltbommel en haar omstreken (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). Verwacht wordt dat dit bij zal dragen aan een ontwikkeling van externe sociale cohesie, met name met de Binnenstad. De Binnenstad is het historische centrum van Zaltbommel, evenals de Buitenstad rijk aan voorzieningen. De afstand tot deze wijk is relatief klein en de aansluiting met deze wijk kent relatief weinig fysieke obstakels. Ook is momenteel vanuit dit deel van Zaltbommel de meeste betrokkenheid in de ontwikkeling van de wijk (persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

SCHAALNIVEAU COMMUNICATIE

De Buitenstad is een wijk die de komende jaren vormgegeven zal worden. Omdat er nog niet bekend is wie in de te bouwen woningen zal komen te wonen wordt er vanuit ontwikkelende partijen over de wijk gecommuniceerd via algemene kanalen zoals de speciaal opgerichte website over de Buitenstad, de website van de gemeente en de lokale krant (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022). Ook wordt er met het oog op participatie contact gezocht met omwonenden en

anderszins betrokkenen (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

Naast contact vanuit de ontwikkelende partijen wordt er ook initiatief getoond vanuit de burger zelf. De plannen rondom Buitenstad Zaltbommel roepen weerstand op, evenals dat toentertijd het geval was voor de Waluwe II. Weerstand wordt in dit geval geuit in de daarvoor opgerichte Facebookpagina 'De Werf Zaltbommel' en is met name gericht op het beïnvloeden van de vormgeving van de wijk. De omschrijving van de groep is dan ook 'Zeg ja tegen een mooie buitenstad. Zeg nee tegen de huidige plannen'. Om dit te bereiken worden er op de pagina updates geplaatst over ontwikkelingen vanuit de gemeente evenals ontwikkelingen in de protestbeweging. Voorbeelden hiervan zijn meldingen over ingediende zienswijzen, petities en de gevolgen daarvan. Oproepen via onder andere deze ruim zeshonderd leden tellende facebookgroep hebben er namelijk toe geleid dat petities met een maximum van ruim elfhonderd handtekeningen ingediend zijn, en dat 126 zienswijzen met een totaal van 551 argumenten de aandacht vroegen. De grootste reden hiertoe is het massieve flatgebouw wat tussen de Binnenstad en het overige deel van de Buitenstad geplaatst zal worden. Deze woningen zouden te duur zijn, te weinig gevarieerd publiek aantrekken en met name het aanzicht bederven. Omdat er volgens de berichten onvoldoende naar de inbreng geluisterd werd heeft Vereniging Vestingstad Zaltbommel beroep aangetekend tegen het bestemmingplan van de voormalige scheepswerf. Het huidige plan zou niet voldoende rekening houden met het beschermde stadsgezicht, de waterveiligheid en mogelijke historische resten die op de werf, aldus de vereniging. Om dit te bewijzen zijn zelfs externe partijen zoals landschapsarchitecten gevraagd de geplande situatie te beoordelen. Ook verenigingen zoals 'Heemschut' en 'Kijk en huiver', verenigingen voor behoud van cultureel erfgoed, vragen aandacht voor het aanzicht van de stad (persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022; Buitenstad Zaltbommel, 2022).

De uitingen via de Facebookpagina worden door ontwikkelende partijen in acht genomen, maar de belangrijkste invloed vanuit burgers wordt gegeven via de klankbordgroep. De klankbordgroep is een groep geïnteresseerde inwoners van Zaltbommel die zich graag willen mengen in de vormgeving van de Buitenstad. De leden van de klankbordgroep zijn door de Gemeente Zaltbommel benaderd uitgenodigd vrijwillig deel te nemen aan onderlinge bijeenkomsten, ook onder begeleiding van de Gemeente en de projectontwikkelaar, om zo bij te dragen aan de totstandkoming van de wijk. Via deze weg heeft de klankbordgroep inspraak gehad in het stedenbouwkundig plan en de architectonische vormgeving van de wijk, vooral in de woningsamenstelling en de inbreng van historische elementen (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

De intensieve betrokkenheid van omwonenden doet vermoeden dat er ook na de voltooiing van de wijk een zekere mate van verbondenheid zal blijven bestaan. Gesproken omwonenden zijn van plan na de voltooiing gebruik te gaan maken van de wijk en zolang de ontwikkeling voortduurt zullen zij ook betrokken blijven in de totstandkoming van de wijk (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, respondent 11, 20 juni 2022). Op het moment dat de Buitenstad zo ver ontwikkeld is dat de woningen verhuurd en verkocht worden, zullen naast omwonenden ook de toekomstige bewoners van de Buitenstad in het proces betrokken gaan worden (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni

2022). Hiermee zal het eerste contact tussen inwoners en de omliggende wijken gelegd worden, wat een eerste aanzet zal zijn voor de ontwikkeling van externe cohesie.

4.2.2. SOCIALE SAMENSTELLING EN WONINGVOORRAAD

In de Buitenstad wordt een meer eentonige woningsamenstelling en daardoor ook een meer eentonige bewonerssamenstelling verwacht. Vanwege de hoge ontwikkelingskosten van het buitendijks gelegen gebied zal vrijwel heel de wijk komen te bestaan uit appartementen in een hoger prijsklassement, gelegen in gebouwen met een gemiddelde bouwhoogte van vier woonlagen (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022). Ondanks dat is er aangedrongen op een woningaanbod van minimaal van 10% van de woningen in een goedkopere prijsklasse. Deze afwisseling zal een kleine mate van variatie in de bewonerssamenstelling veroorzaken. Een ander factor die hier aan bij dient te dragen is de afwisseling in oriëntatie en vormgeving van de te bouwen appartementen. Er zal namelijk zo optimaal mogelijk van alle ruimte gebruik gemaakt worden door af te wisselen in oriëntatie op onder andere de Waal en de zon. Ook wordt er onderscheid gemaakt in de appartement typen, waarvan ongeveer de helft grondgebonden zal zijn, en de locatie daarvan in de wijk ten opzichte van de aanwezige voorzieningen (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

Aangezien er binnen een specifiek woningtype afwisseling aangebracht wordt, wordt er ook een gematigd gevarieerde bevolkingssamenstelling verwacht. Het stedenbouwkundig plan presenteert een verwachte samenstelling van vitale ouderen en mensen die eerder een woning in hun bezit hebben gehad, dus mensen uit de latere fase van de wooncarrière, aangevuld met uitzonderingen. Overeenkomstig de eerder in 2.1.2. SOCIALE COHESIE – SOCIALE SAMENSTELLING gepresenteerde theorie zal dit niet ten goede komen aan de totstandkoming van zowel een goede interne als externe cohesie van de wijk. Mogelijk zal er namelijk overlast ontstaan binnen de wijk doordat de aanwezigheid van één bepaalde bevolkingsgroep zal overheersen. Ook wordt er onderscheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen verwacht, er zullen namelijk grote aantallen van eenzelfde type mensen in deze wijk komen te wonen waardoor het gemakkelijk is het contact tot groep waartoe jij behoort te beperken. Voor deze specifieke verwachte groep mensen is echter een uitzondering mogelijk aangezien een groot deel uit oudere bewoners zal bestaan. Over het algemeen kan gesteld worden dat ouderen gemakkelijker contacten leggen en toenadering zoeken tot andere mensen in de omgeving. De projectontwikkelaar geeft dan ook aan dat de uiteindelijke sociale cohesie valt en staat met wie er daadwerkelijk in de wijk komt te wonen. Ook wordt door deze partij een belangrijke rol in de ontwikkeling van sociale cohesie voor de Gemeente weggelegd, welke sturing kan geven middels het al dan niet verlenen van vergunningen voor evenementen en voorzieningen (persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022).

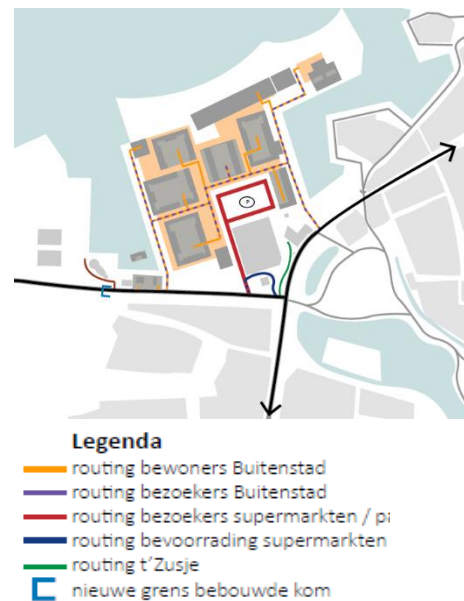
4.2.3. TOEGANKELIJKHEID

Zoals vermeld in het integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel (2019) wordt de aantrekkingskracht van de Buitenstad voor een groot deel bepaald door de ligging van de wijk. De Buitenstad is gelegen op een buitendijks gebied grenzend aan de historische binnenstad van Zaltbommel. Naast de nauwe verbondenheid tot voorzieningen en de recreatieve aantrekkingskracht van het natuurlijke rivierengebied vormt de goede bereikbaarheid, die het

mogelijk maakt vanuit de Buitenstad binnen vijf minuten op de A2 te staan, een belangrijke factor in de verwachte populariteit van het gebied.

INFRASTRUCTUUR

De Buitenstad zal middels drie toegangswegen met overige delen van Zaltbommel verbonden worden. Eén van deze toegangswegen, de midden ontsluiting, fungeert enkel als toegangsweg tot de reeds aanwezige voorzieningen. Dit zorgt er voor dat deze voorzieningen ten alle tijden goed bereikbaar zijn. Tevens wordt de automassa aangetrokken door deze voorzieningen hiermee uit de wijk geweerd (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, respondent 11, 20 juni 2022). De twee overige toegangswegen geven toegang tot de woonwijk en sluiten aan op de Gamerschedijk en de Steenweg, die de Buitenstad met de Binnenstad verbindt. Door de wijk via meerdere toegangswegen met verschillende delen van Zaltbommel en omstreken te verbinden wordt de externe sociale cohesie van de Buitenstad gestimuleerd. Wanneer het bezoeken van de wijk vergemakkelijkt wordt, wordt de sociale interactie tussen inwoners en bezoekers van de wijk namelijk bevorderd. Wanneer dit frequent gebeurt creëert dit tevens een band tussen de betrokken bevolkingsgroepen (Wittebrood, 2011).

Figuur 10: Verkeersstromen Buitenstad (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Deze wegen zijn beoogd op de kades, gelegen aan beide zijden van de wijk (FIGUUR 10). Naast vervoersontsluiting zullende beide havengebieden als overgangsgebied tussen de woonwijk en de naastgelegen gebiedsinvulling fungeren. De werkhaven wordt een verbinding tussen de woonwijk en de uiterwaarde, waardoor deze haven dan ook een veel groener karakter krijgt. De Oude Haven zal de Binnenstad met de Buitenstad verbinden door het stedelijke karakter en de daarbij horende voorzieningen door te trekken. Om de Buitenstad ook voor bezoekers zo aantrekkelijk mogelijk te maken worden deze toegangswegen niet alleen als autowegen gebruikt, maar wordt er een gemengde functie aan deze gebieden toebedeeld waarin niet alleen auto's van de weg gebruik mogen maken maar ook fietsers en voetgangers. De Buitenstad zal namelijk grotendeels bestaan uit één open ruimte waarin verschillende vervoersmiddelen en verschillende gebruiksfuncties gemengd worden (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). De infrastructuur zal aangevuld worden met wandelroutes die onder andere toegang geven tot de uiterwaarde (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022). Dit met het oog op het creëren een uitnodigende leefomgeving voor zowel bewoners als bezoekers van de Buitenstad (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). Omdat de woningen geen tuinen zullen hebben wordt namelijk verwacht dat de bewoners van de Buitenstad frequent gebruik zullen maken van de openbare ruimte in de wijk. Dit alles, de open leefruimte in een vervoersluwe zone en de aanwezige wandelroutes stimuleren verblijf in de ruimte en daarmee het ontstaan van onderling contact.

PARKEERVOORZIENING

Ook omtrent de parkeergelegenheid in de wijk wordt er onderscheid gemaakt tussen de reeds aanwezige voorzieningen en het nieuw te realiseren deel van de Buitenstad. De bestaande voorzieningen beschikken aansluitend aan de midden ontsluiting over een geruime hoeveelheid parkeerplaatsen. Binnen de woonwijk is parkeergelegenheid gerealiseerd voor bewoners en bezoekers van het gebied. Deze parkeervoorziening wordt voornamelijk op privéterrein, buiten het zich van openbare ruimte, gerealiseerd. Aanvullend op deze parkeergelegenheid die ruimte biedt voor minimaal één auto per woning, worden in de openbare ruimte kleinschalige clusters aangebracht om tot een parkeervoorziening van 1,7 parkeerplaats per woning te komen (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Door de parkeervoorzieningen te scheiden wordt overlast voorkomen. Ook zorgt dit er voor dat de woonwijk toegankelijk blijft voor overige weggebruikers en tevens de functie als leefgebied behouden kan worden. Wanneer een groter aantal auto's de wijk zouden moeten betreden om daar te kunnen parkeren zou het rustige karakter van de wijk namelijk in gevaar komen, evenals de gebruikers daarvan.

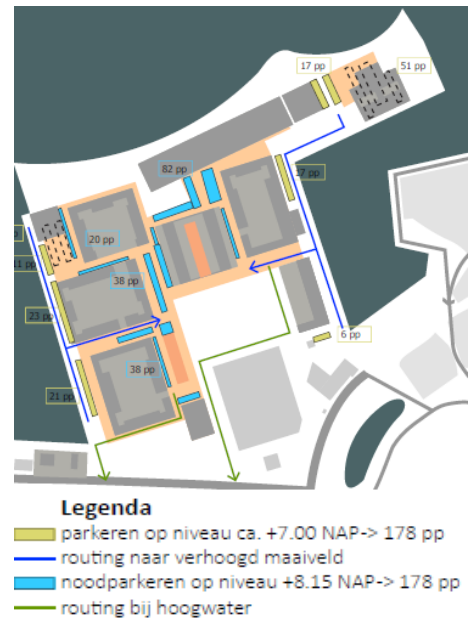
VEILIGHEID

De waterstad heeft naast sociale veiligheid vanwege haar buitendijkse ligging ook met waterveiligheid te maken. Om de waterveiligheid van de wijk te kunnen waarborgen worden alle woningen en hun toegangswegen op een minimale hoogte van ruim acht meter boven NAP aangelegd. Omdat onderdelen van de publieke ruimte en de daarop gelegen parkeervoorzieningen in uitzonderlijke situaties wel onder water kunnen komen te staan is rekening gehouden met voldoende vervangende parkeergelegenheid op een hoger niveau, zoals is weergegeven in FIGUUR 11 (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

De sociale veiligheid wordt in acht genomen door rekening te houden met het politiekeurmerk (persoonlijke communicatie, respondent 11, 20 juni 2022). Door de hierin opgestelde richtlijnen aan te houden wordt er voor gezorgd dat de aangelegde wegen voor iedereen toegankelijk zijn. Dit voorkomt dat bepaalde groepen buitengesloten worden en bevordert daarmee de inclusiviteit van de wijk.

4.2.4. RUIMTEGEBRUIK

De Buitenstad zal van verschillende voorzieningen voorzien worden die de bewoners en bezoekers een ruime keuze geven in de manier waarop ze de ruimte zullen gaan gebruiken. Er zal bijvoorbeeld een park gerealiseerd worden, een speeltuintje, horeca en ruimte voor kantoren. Daarnaast zal er veel open ruimte zijn met zitgelegenheden en groen, maar ook ruimte om te spelen (Integraal

Figuur 11: Parkeervoorzieningen en waterveiligheid (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). Deze voorzieningen zullen mensen gebruik laten maken van de ruimte als zijnde leefruimte. De aanwezigheid van de uiterwaarden en de wandelroute die daar doorheen zal komen te lopen zullen daarnaast ook doorgaande stromen stimuleren, evenals de boulevard dat zal doen.

Omdat de woningen geen privé tuin zullen hebben worden gebruik van de openbare ruimte en onderling contact gestimuleerd (persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022). De openbare ruimte is dan ook echt als leefruimte ingericht, met een overvloedige aanwezigheid van zitgelegenheid in de vorm van bijvoorbeeld bankjes, betonblokken en verhoogde afscheidingen. Ook zijn er verschillende trappen in de openbare ruimte aangebracht die de hoogteverschillen overbruggen en tevens als zitgelegenheid kunnen dienen. Voor mindervaliden zullen deze trappen naar verwachting geen beperking vormen, aangezien er op locaties waar de trappen niet alleen decoratief maar ook functioneel van aard zijn ook rolstoelopgangen gerealiseerd zullen worden (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019). De vele zitplaatsen die in het ontwerp aangebracht zijn zorgen voor verspreiding, een aantrekkelijke verblijfsomgeving en tevens voor enige vorm van mensenmassa's. De wijk krijgt hierdoor een gezellige en veilige uitstraling, interactie en cohesie (Wittebrood, 2000; Wittebrood et al., 2011; Ruijsbroek et al., 2015).

Zoals zichtbaar in FIGUUR 12 zullen de meeste appartementencomplexen naast de overige openbare ruimte ook toegang krijgen tot een door het complex omsloten tuin waar contact met overige bewoners uit het complex gestimuleerd wordt. In de overige openbare ruimte van de wijk zal een menging plaatsvinden tussen bewoners van de verschillende appartementencomplexen en bezoekers van de wijk. Met behulp van deze elementen zal er naar gestreefd worden sociale cohesie op verschillende schaalniveaus te stimuleren (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

4.2.5. RUIMTELIJKE INRICHTING

In de ruimtelijke inrichting van de wijk wordt er naar gestreefd de cultuurhistorische waarde van het gebied terug te laten komen. Ondanks dat de scheepswerf al sinds 1987 niet meer zijn oorspronkelijke functie vervult zijn historische elementen bewaard gebleven. Een grote opslagloods die het gebied kenmerkt en daarnaast als landmark fungeert in de skyline van Zaltbommel zal teruggebracht worden door in de nieuwe bebouwing dezelfde massa aan te houden. Ook zullen een kraanbaan en scheepshelling opgenomen worden in de vernieuwde invulling van het gebied. Ondanks deze en vele andere grootschalige elementen zal de menselijke maat in gedachte gehouden. De maximale bouwhoogte zal daarvoor vier woonlagen zijn en de elementen zullen geleidelijk in de wijk toegelaten worden. De wijk wordt dus gelaagd opgebouwd om de connectie met de Waal te behouden, maar toch ook de veiligheid van inwoners en gebruikers te kunnen waarborgen wanneer er sprake is van een hoger waterpeil. Een zoom uiterwaarde zal toegang geven tot de natuurlijke elementen. Om eenheid te creëren en het water de vrije loop te geven wordt dit net zoals de overige waaloevers voorzien van laag natuurlijk groen, waarin een wandelpad aangelegd zal worden om de connectie met de inwoners te bewaren. Dit karakter wordt aan de noord-oost-ingang van de wijk doorgetrokken in het parkje wat daar gecreëerd zal worden. Het verwilderde groen zal hierdoor geleidelijk overgebracht worden in gestructureerd groen, waarna versterking het overneemt. Ook het water zelf wordt wel met de wijk verbonden, maar in natuurlijke krachten

afgezwakt. Zowel de oostelijke zijde als de westelijke zijde van de wijk zijn namelijk gelegen aan een haventerrein. Waar de westelijke haven een natuurlijk karakter zal behouden wordt de oostelijke haven opnieuw in gebruik genomen als haven voor plezierbootjes. Dankzij de aftakking die de haven vormt ten opzichte van de Waal zal het water hier een rustig karakter hebben en omlijst worden door een boulevard. Deze boulevard zal de hoofdsverbinding tussen de Buitenstad en de Binnenstad zal vormen en evenals de overige openbare ruimte in de wijk ontworpen worden als ‘shared space’. In deze vorm van ruimtelijke inrichting wordt de ruimte voor verschillende doeleinden en door verschillende vervoersmiddelen op een gelijk niveau gebruikt. Langzaamrijdend autoverkeer zal zich mengen met voetgangers en fietsers en de ruimte zal niet alleen fungeren als doorgang maar ook als verblijfsruimte. In deze ruimte zullen elementen uit de oorspronkelijke scheepswerf verwerkt worden, niet alleen in de terugkeer van oorspronkelijke elementen maar ook in de aankleding van de wijk. Resten uit de oorspronkelijke situatie worden teruggebracht in het nieuwe ontwerp. Ook nieuwe elementen sluiten zo goed mogelijk aan bij dit industriële karakter, wat bijvoorbeeld tot uiting komt in de amberkleurige straatverlichting die de Buitenstad van andere delen van Zaltbommel onderscheidt (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

Niet alleen het historische karakter speelt een belangrijke rol in de Buitenstad, ook de water is een terugkerend principe. Ondanks de grote watervoorziening rondom de wijk zal er namelijk rekening gehouden moeten worden met het hemelwater in het gebied. Deze wordt deels opgevangen in de groenvoorziening, die naast de functie als retentiegebied ook decoratief van waarde zijn. Overig hemelwater wordt zo goed mogelijk begeleid door rekening te houden met de bestrating in het gebied. Waar zo veel mogelijk bestrating voorkomen wordt, wordt de bestrating die aanwezig zal zijn zo goed mogelijk afgestemd door rekening te houden met het absorptievermogen van het materiaal. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan het balanceren van de verdamping en temperatuur in het gebied. Ook de kleur zal namelijk een belangrijke rol spelen. Deze zal namelijk gebaseerd worden op het reflectievermogen, wat opwarming van het gebied voorkomt. Daarnaast dient de bestrating uiteraard in uitstraling aan te sluiten bij de overige kenmerken van het gebied (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019; persoonlijke communicatie, interview 8, 14 juni 2022; persoonlijke communicatie, interview 10, 24 mei 2022; persoonlijke communicatie, interview 11, 20 juni 2022).

In FIGUUR 12 is weergegeven hoe de woonvoorzieningen in de Buitenstad geplaatst zullen worden en waar de groenvoorziening aangebracht zal worden en in welke vorm dat zal gebeuren. Daarnaast zijn de zichtlijnen zichtbaar, welke in rechte lijnen vorm zijn gegeven om zo de connectie met de Waal te behouden (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Figuur 12: Ruimtelijke inrichting Buitenstad (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

WONINGVOORRAAD

De woningen zullen gecreëerd worden in massieve complexen, die eer doen aan de omvang van de voormalige loodsen. Waar mogelijk zullen historische gebouwen dan ook bewaard blijven of opnieuw tot leven gebracht worden door de voormalige afmetingen aan te houden in de nieuwe bebouwing. Dit geldt onder andere voor 'de grote hal'. Dit is het meest kenmerkende gebouw op de scheepswerf en beeldvanger vanaf de waterzijde van de stad. De loods vormt de skyline van Zaltbommel, tezamen met twee kerktorens uit de Binnenstad (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Om dit industriële karakter te behouden zullen de woningen tot aan de eigendomsgrens bebouwd worden, wat voorkomt dat er tuintjes aangelegd zullen worden en er een rommelig geheel ontstaat. Het strakke ontwerp wordt doorgevoerd in het inpandig aanbrengen van balkons, genaamd loggia's. Ook zullen de gevels zullen dus niet in diepte verschillen en één strakke lijn vormen. Daarnaast zal waar mogelijk het industriële karakter zichtbaar worden door bouwconstructies zichtbaar te laten en sierlijke elementen uit te sluiten. Eventuele decoratieve elementen zullen hoofdzakelijk functioneel van aard zijn, zoals bijvoorbeeld de gezamenlijke entrees van de afzonderlijke wooncomplexen. Door in ieder wooncomplex een gezamenlijke entree te creëren in plaats van afzonderlijke toegangspoorten kan enerzijds het industriële karakter doorgevoerd worden middels grote schuifdeuren, maar wordt anderzijds ook de aanwezigheid van terloopse ontmoetingen tussen bewoners van het gebouw gestimuleerd. Naast grote toegangsdeuren zal de industriële stijl terugkomen in stoere minimalistische luiken en smalle minimalistische kozijnen, waar mogelijk van staal. De vormgeving van deze complexen zal gebeuren met 'variatie in massa en kleurgebruik, zonder afbreuk te doen aan de eenheid' (p. 41). Ook zal de vorm van de afzonderlijke appartementen per complex gelijk zijn (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Tevens de daken zullen eenduidig vormgegeven worden door de kaprichting in een blok consequent door te voeren en een maximum van twee kapdelen aan te houden. Dit kan met het karakter van de wijk in het achterhoofd uitgewerkt worden in bijvoorbeeld sheddaken, lessenaarsdaken, zadeldakenvormgegeven. Ook het materiaal wordt hier op afgestemd, strakke materialen zoals zink en staal zullen domineren (Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel, 2019).

Al deze elementen zorgen er voor dat de historie van het gebied ook in de toekomst verder zal leven. Het verwerken van de historie in de bouwstijl van woningen en overige architectuur zorgt er voor dat er een gezamenlijke identiteit gecreëerd wordt. Wanneer een locatie over specifieke kenmerken beschikt, in dit geval over een historische identiteit als scheepswerf, dan kan dat doorgevoerd worden in de gehele uitstraling van de wijk, tot aan de straatverlichting aan toe. Door een bepaald thema in ruimtelijke elementen terug te laten worden elementen die oorspronkelijk als hindernissen beschouwd werden een onderdeel van de identiteit, een trots op is en de ruimte aan wilt geven. Om een thema door te voeren kan gebruik gemaakt worden van reeds in het gebied aanwezige materialen of materialen die daar in opgaan. Ook het behouden van bestaande elementen draagt op die manier bij aan het creëren van eenheid en continuïteit. Wanneer bewoners een sterke gedeelde identiteit ervaren en deze zich toe-eigenen ontstaat niet alleen een verbondenheid met het gebied, maar ook met elkaar (persoonlijke communicatie, interview 9, 27 mei 2022).

5. CONCLUSIE

Met het uitvoeren van dit onderzoek is er naar gestreefd een bijdrage te leveren aan de kennis over de invloed van ruimtelijke elementen op de ontwikkeling van sociale cohesie. Om dit te kunnen doen zijn er literatuuronderzoek, observaties en interviews gedaan.

DEELVRAAG 1

Ter beantwoording van deelvraag 1 *‘Welke elementen in de fysieke leefomgeving van de Waluwe II hebben bijgedragen aan de sociale cohesie?’* is aan de hand van literatuuronderzoek, observaties en interviews een beeld geschetst van de huidige situatie in de Waluwe II. Hier is uit gebleken dat de sociale cohesie in de Waluwe II zich op het moment aan het uitbreiden is. Ondanks dat de cohesie nog in ontwikkeling is, is er een sterke basis ontstaan met inachtneming van de sociale controle in het gebied. Wanneer er iets opvallends plaatsvindt wordt er ingegrepen, worden buurtbewoners op de hoogte gesteld en wordt er actie ondernomen om de situatie op te lossen. Ook wordt er wanneer de situatie zich voordoet met elkaar gesproken en groet men elkaar wanneer men elkaar tegenkomt.

Het ontstaan van deze sociale cohesie is mede te danken aan de grote variatie in woningtypen en woningeigendommen die in de wijk aangebracht zijn. Dit heeft er namelijk voor gezorgd dat er eenzelfde variatie in de bewonerssamenstelling is ontstaan, wat een positieve uitwerking heeft op de sociale cohesie in een gebied. Ook de aanwezigheid van het Parkeiland en de daarop aangebrachte voorzieningen dragen bij aan het creëren van een gevarieerde samenstelling. De specifieke keuze voor het hondenveld en de speeltuin lijken hierin een tactische zet geweest te zijn, aangezien deze elementen frequent gebruik stimuleren en een gevarieerd publiek aantrekken. De gebruikers van deze openbare ruimte zijn namelijk afkomstig van verschillende schaalniveaus en gebruiken de locatie voor verschillende doeleinden. Ook wordt er een directe doelgroep aangesproken die contact aangaat wanneer anderen dat misschien minder snel zouden doen, namelijk kinderen en honden. Het Parkeiland brengt dus herhaaldelijk mensen samen die zonder deze voorziening niet met elkaar in contact zouden komen. Onmisbare elementen zoals de voorziening in schaduw, verharde toegangspaden en zitplaatsen zijn hierin een helpende factor, evenals een goed onderhoud van de openbare ruimte en de groenvoorziening erin dat zou zijn.

Naast de keuze voor de voorzieningen op het Parkeiland en haar locatie tussen twee afgesloten wijkdelen dragen ook andere elementen in de ruimtelijke ordening bij aan de sociale cohesie van de Waluwe II. De Waluwe II is namelijk zo ontworpen dat het verkeer en de parkeerlast zo goed mogelijk geclusterd wordt, waardoor er in andere delen een rustige omgeving ontstaat die uitnodigt tijd in de openbare ruimte door te brengen. Ook is de Waluwe II zo ontworpen dat het stimuleert te wandelen en fietsen, waardoor er gemakkelijker contact kan ontstaan. Er zijn namelijk beperkingen aangebracht voor het autovervoer in de vorm van niet-doorgaande wegen en obstakels zoals drempels en versmallingen. Dit creëert namelijk een veilige omgeving, evenals de groene elementen en duidelijke afbakening van de wijk dat doen. In combinatie met een groot aantal toegangswegen zorgt dit dat de Waluwe II goed bereikbaar is, doch een aantrekkelijke ruimte voor bewoners en bezoekers om hun tijd te spenderen.

Een andere invloedrijke factor is de betrokkenheid van inwoners bij de inrichting van enkele elementen in de ruimtelijke inrichting geweest. Door bewoners inspraak te geven ontstaat er namelijk een vorm van verantwoordelijkheid om deze elementen te behouden en onderhouden. Er

ontstaat een gezamenlijk belang, waardoor er samengewerkt wordt. Dit raakt sterk aan de gezamenlijke identiteit die in zekere zin is gecreëerd door verwijzingen naar Fiep Westendorp en haar ontwerpen in de wijk aan te brengen.

DEELVRAAG 2

Om deelvraag 2 *‘Welke elementen in de fysieke leefomgeving om sociale cohesie te stimuleren zijn er in het huidige ontwerp van Buitenstad Zaltbommel opgenomen?’* te kunnen beantwoorden zijn er verschillende interviews gehouden en is er literatuuronderzoek gedaan. Op basis van de inbreng van verschillende in het ontwerpproces van de wijk betrokken partijen en informatie uit het Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel (2019) is te concluderen dat de primaire ruimtelijke elementen in de Buitenstad gericht zullen zijn op het aangaan van een gezamenlijke identiteit. De gezamenlijke historie als scheepswerf zal in zo veel mogelijk elementen, binnen een zekere mate van kosten-efficiëntie, teruggebracht worden. Bestaande elementen zullen behouden blijven of in een nieuwe vorm teruggeplaatst worden, oorspronkelijk aanwezige materialen zullen hergebruikt worden en in nieuwe elementen zal dezelfde industriële stijl doorgevoerd worden, onder andere in de architectonische vormgeving van de woningvoorraad. De Buitenstad zal volledig komen te bestaan uit appartementen zonder privé tuin. Om sociale cohesie te bevorderen worden ontmoetingsplaatsen in de openbare ruimte gestimuleerd. Ter vervanging van een privétuin zullen de meeste appartementencomplexen beschikken over een binnentuin, welke voornamelijk gebruikt zal worden door bewoners van de omwonende appartementen. Gezamenlijk gebruik zal interactie en frequente ontmoetingen teweeg brengen, evenals de gezamenlijke entrees van de wooncomplexen dat zullen doen. Via deze weg wordt er op een laag schaalniveau interne cohesie gestimuleerd. Op een iets hoger schaalniveau, het wijkniveau, wordt ook middels de gedeelde openbare ruimte aangestuurd op de ontwikkeling van sociale cohesie. De openbare ruimte wordt namelijk ingericht als een *shared space* waarbij de ruimte niet alleen fungeert als toegangsweg, maar ook als leefruimte. Ten behoeve hiervan worden parkeerplaatsen zo veel mogelijk buiten het zicht aangebracht en wordt een balans gezocht tussen bereikbaarheid en het toelaten van verkeer. In combinatie met de aanwezigheid van voorzieningen zorgt dit voor interactie tussen zowel bewoners onderling als bezoekers van de ruimte.

Interactie en nabijheid, nodig voor het ontstaan van sociale cohesie, wordt in de Buitenstad dan ook gestimuleerd door de implementatie van verschillende voorzieningen gericht op het vasthouden van mensenmassa's. Er wordt een horecagelegenheid aangelegd, een speeltuintje, een parkje en daar tussen een overvloed aan ruimte met zitgelegenheid geïntegreerd in het ontwerp van de wijk. De voorzieningen zijn zo samengesteld dat er sprake zal zijn van functiemenging, verschillende doelgroepen zullen op verschillende tijden en met een verschillende frequentie aangetrokken worden door verschillende voorzieningen. Doordat de voorzieningen vlak bij elkaar gelegen zijn en de overige aanwezige ruimte stimuleert om ook daar gebruik van te maken wordt verwacht dat er een massa gecreëerd wordt, een gemengd geheel van inwoners en bezoekers zal ontstaan die met elkaar interacteren en voor een veilige omgeving zorgen.

De Buitenstad is duidelijk omsloten door water en doorgaande wegen en vormt daarmee een afzonderlijk geheel ten opzichte van de overige delen van Zaltbommel. De Buitenstad wordt nadrukkelijk als een nieuwe toevoeging van de stad gepresenteerd en niet als een uitbreiding van de Binnenstad. Ondanks dit wordt er eenheid en aansluiting gecreëerd door verschillende

infrastructurele connecties, zodat zowel bewoners als bezoekers ongehinderd gebruik kunnen maken van de ruimte en voorzieningen. Deze ruimte zal vanwege de ligging aan het water gelaagd opgebouwd worden om zo de elementen geleidelijk in het ontwerp binnen te laten maar wel connectie te behouden.

Het geheel van deze ruimtelijke elementen tezamen zijn in het huidige ontwerp van de Buitenstad opgenomen en zullen dienen als stimulering van de sociale cohesie in het gebied. Tezamen met de beantwoording van deelvraag 1 geeft dit een overzicht van ruimtelijke elementen die in de Buitenstad geïmplementeerd zouden kunnen worden ter bevordering van de sociale cohesie.

HOOFDVRAAG

Als antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek *'Hoe kan sociale cohesie in (relatie tot) Buitenstad Zaltbommel gestimuleerd worden middels vormgeving van de fysieke ruimte, waarbij lessen getrokken worden uit de Waluwe II?'* kan dan ook gesteld worden dat er een aantal elementen in het huidige ontwerp opgenomen zijn die een zekere bijdrage hieraan zullen leveren. Het creëren van een gezamenlijke identiteit door middel van het terugbrengen van de historische kwaliteit van het gebied is een goede eerste stap. Deze keuze zou echter krachtiger aangepakt kunnen worden door de identiteit nog sterker in het ontwerp terug te laten komen en de toekomstige inwoners bewust te maken van deze aspecten. Door toekomstige inwoners bij de ontwikkeling te betrekken, bijvoorbeeld via een organisatie die historische elementen in stand houdt en inwoners betreft in de aanleg en het onderhoud hiervan, wordt deze identiteit nog sterker opgenomen. Deze actie zou namelijk onderling contact door overleg en gezamenlijke activiteiten stimuleren, maar ook een gezamenlijk belang en doel teweeg brengen. Naast de historie als scheepswerf zou de Buitenstad de aanwezigheid van water als uitgangspunt voor de ontwikkeling van een gezamenlijke identiteit kunnen nemen, bijvoorbeeld door in de wijk waterrijke elementen zoals fonteinen en water-gerelateerde speeltoestellen te implementeren.

Ook de aanleg van appartementen zonder privé-buiten en het ontwerp van de openbare ruimte als *shared space* met voldoende zitvoorzieningen dragen zijn een lucratieve elementen, evenals de samenstelling van voorzieningen. Dit trekt namelijk een publiek met een gevarieerde sociale samenstelling aan afkomstig van verschillende schaalniveaus. Ook brengt het functiemenging en massavorming teweeg, wat nabijheid en daardoor interactie en ontwikkeling van sociale cohesie bevordert. Ter aanvulling op deze elementen zou er aangestuurd kunnen worden op het volgen van specifieke looproutes die de toegankelijkheid bevorderen en mensen bij elkaar brengen. Tevens zou het aanbieden van een gevarieerde woningvoorraad in de vorm van verschillende woningtypen en eigendomsvormen een invloedrijke factor zijn, evenals het gebruik van een meer neutrale architectonische stijl. De industriële bouwstijl staat bekend om haar strakke figuren en functionele ontwerpen. Ondanks dat dit bij het karakter van de Buitenstad aansluit kan dit als onveilig en onpersoonlijk ervaren worden, met name wanneer er een eentonige samenstelling van mensen aanwezig is. Om de ruimte voor iedereen inclusief en veilig te maken en daarmee ongelijkheid te voorkomen zou het toevoegen van deze ruimtelijke elementen dus een toegevoegde waarde kunnen zijn in de ontwikkeling van sociale cohesie in de Buitenstad.

Hieruit blijkt dat de Buitenstad al een zekere poging heeft gewaagd, maar dat het huidige ontwerp nog verder verbeterd zou kunnen worden. Ook komt naar voren dat de eerder onderzochte aspecten

schaalniveau, sociale samenstelling, toegankelijkheid en ruimtegebruik sterk met elkaar samen blijken te hangen en dat de implementatie van ruimtelijke elementen al deze elementen zal beïnvloeden.

6. REFLECTIE

6.1. PROCES

Het in dit onderzoek uitgevoerde proces, wat geleid heeft tot het hierbij gepresenteerde resultaat, verdient uiteraard een reflectie. Ondanks dat het een zekere bijdrage geleverd heeft aan de bestaande kennis over stimulering van sociale cohesie middels elementen in de fysieke ruimte en het een eerste aanzet gegeven heeft tot het verlagen van toekomstige kosten en het verhogen van neveninkomsten, evenals het verbeteren van de leefbaarheid en sociale samenhang in een gebied, verdient ook dit proces verbetering. De uitvoering van dit onderzoek heeft mij namelijk inzichten gegeven over hoe ik een volgend onderzoek al dan niet aan zou pakken.

In de eerste plaats verdient mijn persoonlijke tijdsmanagement een verbetering. Gedurende dit proces is een groot deel van de werklast op de laatste periode neergekomen, wat over het algemeen niet ten goede komt aan het eindresultaat. Tijdens het proces, waarin constant activiteiten zijn geweest om vooruitgang te boeken, is in de verkeerde onderzoeksfase de focus gelegd op het perfectioneren van de inhoud en verwoording van de tekst gepresenteerd in dit onderzoeksverslag. Hierdoor hebben de eerste onderzoeksfasen een groot tijdsbestek in beslag genomen, waardoor verder in het proces een tijdsdruk ervaren werd.

Daarnaast is dit onderzoek evenals andere onderzoeken sterk afhankelijk van de data die verkregen wordt. In dit specifieke geval, een casestudy waarbij een casus die zich nog in de ontwikkelingsfase bevindt, was er niet altijd de gewenste hoeveelheid data beschikbaar. Ik was, ondanks triangulatie van bronnen, erg afhankelijk van de beschikbaarheid van respondenten en beleidsdocumenten die nog niet voor het grote publiek gepubliceerd waren. Uiteindelijk heeft dit, mede dankzij de waardevolle inzet van enkele respondenten, echter niet tot ontbrekende benodigde informatie geleid.

Met het uitvoeren van dit onderzoek heb ik als onderzoeker een hoop geleerd. Niet alleen over mijzelf en algemene obstakels, maar ook over de opzet en onderdelen van een wetenschappelijk onderzoeksverslag evenals de benodigde stappen die daartoe gezet dienen te worden. Op basis van deze bevindingen zie ik mijn volgende onderzoek met vertrouwen tegemoet.

6.2. AANBEVELINGEN

In dit onderzoek is op basis van literatuuronderzoek, observaties en interviews een beeld geschetst van de invloed van ruimtelijke elementen op de sociale cohesie. Dit is overheersend gedaan op het schaalniveau van de wijk en lagere schaalniveaus daarbinnen. Op basis van dat onderzoek zou ik in de eerste plaats aanbevelen de hieruit voortgekomen elementen, welke gepresenteerd zijn in hoofdstuk 5. CONCLUSIE daadwerkelijk te implementeren in de totstandkoming van de Buitenstad. Daarnaast zou ik aan willen bevelen deze elementen ook in andere wijken te implementeren en het bestaande onderzoek, wat nu voornamelijk gebaseerd is op de aanwezige elementen in de Waluwe II, uit te breiden.

Het gedane onderzoek zou uitgebreid kunnen worden door een andere locatie als uitgangspunt te nemen, op een andere schaal te opereren en gebruik te maken van een andere methode van dataverzameling. In dit onderzoek heeft de locatie in grote mate de uitkomst bepaald. De geanalyseerde ruimtelijke elementen die in de Buitenstad geïmplementeerd zouden kunnen worden ter bevordering van de sociale cohesie zijn namelijk in grote mate gebaseerd op de ruimtelijke elementen die in de Waluwe II aangebracht zijn. Wanneer een andere locatie als uitgangspunt genomen wordt, zowel voor de dataverzameling als de implementatie, zullen er andere en

veelzijdigere bevinding uit kunnen komen. Ook het schaalniveau waarop gefocust is heeft de uitkomsten beïnvloed. Door naar een grootschaligere stedelijke structuur of juist gedetailleerde elementen te kijken kunnen de huidige bevindingen aangevuld worden. Tenslotte kan er een ander methode aangehouden worden in het bereiken van een antwoord op de onderzoeksvragen. Kleine aanpassingen zouden gedaan kunnen worden in de te interviewen partijen en de selectie van respondenten, maar de verandering zou ook grootschaliger aangepakt kunnen worden door over te stappen op kwantitatief onderzoek.

Naast het aanpassen van het huidige onderzoek zouden er ook nieuwe elementen ter aanvulling van dit onderzoek onderzocht kunnen worden. Zo zouden bijvoorbeeld sociale elementen die de sociale cohesie beïnvloeden geanalyseerd kunnen worden en zou er gekeken kunnen worden naar hoe en door wie deze elementen beïnvloed kunnen. Ook zou er met betrekking tot de ruimtelijke elementen voortkomend uit een soortgelijk onderzoek als dit onderzoek onderzocht kunnen worden wie naast de inbreng in sociale elementen een rol zou kunnen nemen in de implementatie van ruimtelijke elementen in de ontwikkeling van sociale cohesie.

7. BIBLIOGRAFIE

3Bplus (19 mei 2016). *Wensen aan de ouderenwoning, woonsituatie en woonomgeving*.

Geraadpleegd op 15 juni 2018, van: <http://3bplus.nl/woonwensen-van-ouderen-de-woning-situatie-enomgeving/>.

Banwari, C. S. (2019). *Tevredenheid met mix in herstructureringswijken*. [Masterthesis]. Universiteit Utrecht.

BazaltWonen. (2018a). *BazaltWonen opent officieel de deuren van 20 nieuwbouwwoningen in de Waluwe*. Geraadpleegd op 9 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/over-bazaltwonen/nieuws-en-documenten/laatste-nieuws/nieuwsbericht/bazaltwonen-opent-officieel-de-deuren-van-20-nieuwbouw-woningen-in-de-waluwe>

BazaltWonen. (2018b). *Vanaf 5 maart in de verhuur: nieuwbouw Waluwe II in Zaltbommel*. Geraadpleegd op 9 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/over-bazaltwonen/nieuws-en-documenten/laatste-nieuws/nieuwsbericht/vanaf-5-maart-in-verhuur-nieuwbouw-waluwe-ii-in-zaltbommel>

BazaltWonen. (2019). *Groot feest op bouwplaats WaluwRing*. Geraadpleegd op 8 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/over-bazaltwonen/nieuws-en-documenten/laatste-nieuws/nieuwsbericht/groot-feest-op-bouwplaats-waluwering>.

BazaltWonen. (2020). *Nieuwe bewoners WaluwRing fase I ontvangen sleutels*. Geraadpleegd op 8 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/over-bazaltwonen/nieuws-en-documenten/laatste-nieuws/nieuwsbericht/nieuwe-bewoners-waluwering-fase-i-ontvangen-sleutel>.

BazaltWonen. (2022). *Volgende stap nieuwe invulling American Roadhouseterrein gezet*. Geraadpleegd op 9 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/over-bazaltwonen/nieuws-en-documenten/laatste-nieuws/nieuwsbericht/volgende-stap-nieuwe-invulling-american-roadhouseterrein-gezet>

BazaltWonen. (z.d.). *WaluweRing fase 2*. Geraadpleegd op 8 Juni 2022, van <https://www.bazaltwonen.nl/nieuwbouwprojecten/details/item/155>.

Bervaes, J. C. A. M., & Vreke, J. (2004). *De invloed van groen en water op de transactieprijzen van woningen*. Alterra. 959.

Blokland, T. (1998). *Wat stadsbewoners bindt: sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.

Blokland, T. (2009). *Celebrating local histories and defining neighbourhood communities: Place-making in a gentrified neighbourhood*. *Urban Studies*, 46(8), 1593-1610.

Boers, J., Steden, R. V., & Boutellier, J. C. J. (2008). *Het effect van positieve en negatieve factoren op veiligheidsbeleving: een kwantitatieve studie onder inwoners van Amsterdam*. Tijdschrift voor Veiligheid, 3(7), 34-52.

Bolt, G. & Torrance, M. (2005). Stedelijke herstructurering en sociale cohesie. Utrecht: Nethur
Bovenhoff, M., & Meier, S. (2015). *Meer sociale cohesie door voorzieningen? Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland*. Hanze University of Applied Sciences, Groningen - Research Centre for Built Environment – NoorderRuimte, vol 3

Bourdieu, P. (1987). *What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups*. Berkeley Journal of Sociology, 32, 1-17.

Bourgondiën, M. (2010). Buurtonderzoek Teesinkbos te Boekelo.

Broekhuizen, J., & Van Wonderen, R. (2012). *Samenleven met verschillen - Signaleren van spanningen en versterken van vertrouwen in Amsterdamse buurten*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam/Verwey-Jonker Instituut.

Facebook - Buitenstad Zaltbommel. (2022). Geraadpleegd op 22 juni 2022, van <https://www.facebook.com/dewerfzaltbommel/>

CBS. (2013). *Bevolkingstrend 2013*. Geraadpleegd op 23 juni 2022, van https://pure.knaw.nl/ws/files/458178/2013_Beets_ea_BevTrends_publ_versie_0032.pdf

CBS. (2020). *Hoeveel woningen telt Nederland?* Geraadpleegd op 15 Mei 2022, van <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2020/hoeveel-woningen-telt-nederland/#:~:text=Bijna%206%20op%20de%2010,zijn%20meer%20huurwoningen%20dan%20koppwoningen>

CBS. (2021). *Kerncijfers per postcode*. Geraadpleegd op 15 Mei 2022, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/nederland-regionaal/geografische-data/gegevens-per-postcode> >

Chan, J.; To, H. P. & Chan, E. (2006). *Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research*. Social Indicators Research, 75(2), 273-302.

Cozijnsen, E. (2014) *Leefbaarheid in Zaltbommel*. Geraadpleegd op 26 Februari 2022, van <file:///C:/Users/F%C3%A9line/Downloads/Leefbaarheid%20in%20Zaltbommel.pdf>

Crowe, S.; Cresswell, K. & Robertson, A. The case study approach. *BMC Med Res Methodol* **11**, 100 (2011). <https://doi.org/10.1186/1471-2288-11-100>

Dam, F. van; Boschman, S.; Peeters, P.; Kempen, R. van; Bolt, G.S. & Ekamper, P. (2010) *Nieuwbouw, verhuizingen en segregatie: effecten van nieuwbouw op de bevolkingssamenstelling van stadswijken*. ISBN: 978-90-78645-40-5

De Jong, A. & Esveldt, I. (2014). *Huren of kopen? Een kwestie van gezin, baan, gezondheid en geld*. Demos, 30 (1)

Durkheim, E. (1893). *The division of labor in society*. Free Press: New York, Verenigde Staten.

Facebook. (2018-2022). Wijkraad de Waluwe. Geraadpleegd op 24 juni 2022, van <https://www.facebook.com/groups/dewaluwe>

Farber, S.; Neutens, T.; Carrasco, J.A. & Rojas, C. (2014). Social Interaction Potential and the Spatial Distribution of Face-to-Face Social Interactions. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41(6), 960–976. <https://doi.org/10.1068/b120034p>

Flyvbjerg, B. (2011) Case Study. In Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (2011) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. SAGE Publications, Californië.

Forrest, R., & Kearns, A. (2001). *Social cohesion, social capital and the neighbourhood*. Urban Studies, 38(12), 2125-2143.

Foster, S.; Knuiman, M.; Hooper, P.; Christian, H. & Giles-Corti, B. (2014). *Do changes in residents' fear of crime impact their walking?* Preventive Medicine, 62, 161-166.

Fukuyama, F. (1999) *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*. Profile Books: Londen, Verenigd Koninkrijk.

Gieryn, T.F. (2000). *A space for place in sociology*. Annual Review of Sociology 26, pp. 463-496.

GoogleMaps. (2022). Locatieaanduiding observaties. Geraadpleegd op 23 mei 2022, van <https://www.google.com/maps/@51.7989203,5.2510602,1054m/data=!3m1!1e3>

Google Maps. (2022). *Waluwe Zaltbommel*. Geraadpleegd op 14 Mei 2022, van <https://www.google.com/maps/@51.7987417,5.2499906,1054m/data=!3m1!1e3>

Grannis, R. (1998). The Importance of Trivial Streets: Residential Streets and Residential Segregation. *American Journal of Sociology*, 103(6), 1530–1564. <https://doi.org/10.1086/231400>

Groeneveld, B. (2020). Vergt-effect sluit de Spellewaard in. Geraadpleegd op 4 maart 2022, van <https://www.bd.nl/bommelerwaard/vergt-effect-sluit-de-spellewaard-in~af7f8220/>

Grunder, M. (2013) *Sociale cohesie en veiligheidsbeleving: Een onderzoek naar de invloed van sociale cohesie op de veiligheidsbeleving in de wijken van de gemeente Hengelo*. Geraadpleegd op 4 maart van <http://essay.utwente.nl/62683/>

Hart, J., Knol, F., Maas-de Waal, C., & Roes, T. (2002). *Zekere banden - sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*.

- Hempel, L., & Töpfer, E. (2003). *On the Threshold to Urban Panopticum*. [Discussiepaper]
- Hospers, G.J., R. van Melik & H. Ernste (2015). *Visies op de stad: Van tuindorp tot smart city*. Den Haag: Boom Lemma
- Kam, G. & Needham, B. (2003). *Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering*. Geraadpleegd op 2 maart 2022, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/67353/67353.pdf>
- Kearns, A., & Forrest, R. (2000). Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37(5-6), 995-1017. doi:10.1080/00420980050011208
- Kempen, R. van, & Bolt, G. (2009). Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment*, 24(4), 457–475. <https://doi.org/10.1007/s10901-009-9161-1>
- Kerstens, M. (2014). *Sociale cohesie door interventies*. [Thesis] Utrecht Universiteit.
- Kleinhans, R.J. (2005). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Haveka, Amsterdam. ISBN: 90-407-2598-5
- Kraniotis, L. (2021). *Schreeuwend tekort aan woningen, wat moet eraan gedaan worden?*. Geraadpleegd op 24 Februari 2022, van <https://nos.nl/artikel/2369109-schreeuwend-tekort-aan-woningen-wat-moet-eraan-gedaan-worden>
- Leidelmeijer, K.; Marlet, G.; Ponds, R.; Schulenberg, R.; van Woerkens, C. & van Ham, M. V. M. (2014). Leefbaarometer 2.0: instrumentontwikkeling. *Rigo Research en Advies & Atlas voor de gemeenten*.
- Lewicka, M. (2005), Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology* 25, pp. 381-395
- Luttik, J., & Zijlstra, M. (1997). *Woongenot heeft een prijs: het waardeverhogend effect van een groene en waterrijke omgeving op de huizenprijs* (No. 562). DLO-Staring Centrum.
- Lynch, K.A. (1960). *The image of the city*. MIT Press: Londen, Verenigd Koninkrijk.
- Madanipour, A. (1998). Social exclusion and space. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*. 14, (4) (1999), 425-428.
- Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. London/New York: Routledge.
- Marlet, G., Ponds, R., Poort, J., & van Woerkens, C. (2015). De triomf van de monumentale stad: waardering historische kenmerken. *Real Estate Research Quarterly*, 14(3), 33-43.

McGinn, A. P.; Evenson, K. R.; Herring, A. H.; Huston, S. L. & Rodriguez, D. A. (2008). The association of perceived and objectively measured crime with physical activity: a cross-sectional analysis. *Journal of Physical Activity and Health*, 5(1), 117-131.

Middel, N. (2012). Een beoordelingsmodel voor woningcorporaties bij herstructureren. [Masterthesis] Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd op 4 maart 2022, https://frw.studenttheses.ub.rug.nl/788/1/Een_beoordelingsmodel_voor_won_1.pdf

Nederlands Dagblad. (2022). *Woningtekort loopt komende jaren naar verwachting verder op*. Geraadpleegd op 24 Februari 2022, van <https://nos.nl/artikel/2369109-schreeuwend-tekort-aan-woningen-wat-moet-eraan-gedaan-worden>

Newman, O. (1972). *Defensible space: People and design in the violent city*. Architectural Press: Londen, Verenigd Koninkrijk.

Nieuwenhuyze, J. (2018). *Wat bepaalt de huurprijs van een ouderenwoning?* Geraadpleegd op 10 mei 2022, van <https://theses.ubn.ru.nl/handle/123456789/7070>

Oppelaar, J., & Wittebrood, K. (2006). *Angstige burgers*. Sociaal Cultureel Planbureau: Den Haag.

Peelen, G. & Vervaart, J. (2021). *Zo groot is het woningtekort in jouw gemeente*. Geraadpleegd op 24 Februari 2022, van <https://www.gld.nl/nieuws/7116914/kaart-zo-groot-is-het-woningtekort-in-jouw-gemeente>

Peeters, R. (2010). *Het effect van maatschappelijk vastgoed op de woningprijs*. [Master thesis] Radboud Universiteit. Geraadpleegd op 19 Mei 2022, van https://wijkplaats.nl/fileswijkplaats/Scriptie_Rob%20Peeters.pdf

Peters, T. (2018). Woningbouw en identiteit: de aha-beleving. *AGORA Magazine*, 17(4).

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751.

Putnam, R. D. (1993). Social capital and public affairs. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 5-19.

Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.

Raad van Europa (2010). *New strategy and council of Europe action plan for social cohesion*. Council of Europe Press: Brussel, België.

Radboud Universiteit. (z.d.) *Logo's Radboud Universiteit*. Geraadpleegd op 20 Mei 2022, van <https://www.dream4kids.nl/onderzoek-in-i-s-m-radboud-universiteit-nijmegen/>

Ranci, C. (2011). *Competitiveness and social cohesion in Western European cities*. Urban Studies, 48(13), 2789-2804.

Reinders, I. (2018). Sociale cohesie in gentrificerende wijken. [Bachelorscriptie] Radboud Universiteit. Geraadpleegd op 2 maart 2022, van <https://theses.ubn.ru.nl/handle/123456789/7421>

Ruijsbroek, A.; Droomers, M.; Groenewegen, P. P.; Hardyns, W. & Stronks, K. (2015). Social safety, self-rated general health and physical activity: Changes in area crime, area safety feelings and the role of social cohesion. *Health & Place*, 31, 39-45.

Sampson, R. J.; Raudenbush, S.W. & Earls, F. (1997). Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924.
<https://doi.org/10.1126/science.277.5328.918>

Sampson, R.J.; Morenoff, J.D. & Gannon-Rowley, T. (2002). Assessing “Neighborhood Effects”: Social Processes and New Directions in Research. *Annual Review of Sociology*, 28(1), 443-478.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141114>

Schuyt, K. (1997). *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publieksscholles in De Balie*. Amsterdam: De Balie

Stafford, M.; Bertleg, M.; Sacker, A.; Marmot, M.; Wilkinson, R.; Boreham, R. & Thomas, R. (2003). Measuring the social environment. Environment and planning, Part A, *International journal of urban and regional research*, 35(8).

Storm, I., & Post, N. A. M. (2012). *Meedoen door toegankelijke omgeving: Een verkenning van omgevingsmaatregelen om participatie van chronisch zieken of lichamelijk beperkten te stimuleren*.
<http://hdl.handle.net/10029/262275>

Strijbosch Thunissen. (z.d.). *Welke soorten woningen zijn er allemaal?* Geraadpleegd op 10 Mei 2022, van **<https://stmakelaars.nl/actueel/verschillende-soorten-woningen>**.

Topa, G. (2001). Social Interactions, Local Spillovers and Unemployment. *The Review of Economic Studies*, 68(2), 261–295. **<https://doi.org/10.1111/1467-937x.00169>**

Thorborg, H. W. M., Leidelmeijer, K., & Dassen, A. G. M. (2006). *Leefomgevingskwaliteit en leefbaarheid: naar beleidsevaluatie en onderzoek*. MNP. Milieu en Natuur Planbureau.

Tolsma, J.; Van der Meer, T.; & Gesthuizen, M. (2009). *The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands*. Acta Politica, 44(3), 286-313.

Ulehake, M. A. A. (2012). *De kracht tot zelfredzaamheid, samen sta je sterk!* [Master's thesis]. Geraadpleegd op 24 Juni 2022, van **<https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/12163>**

Van der Cammen, H.; De Klerk, L.; Dekker, G. en Witsen, P.P. (2012) *The Selfmade Land. Culture and Evolution of Urban and Regional Planning in the Netherlands*. Houten: Spectrum

Verkoeyen, J. P. G. (2010). *Maatschappelijke waarde van sport: easy to see, hard to proof*. [Masterthesis] Erasmus Universiteit

Verweij, A., voor Wonen, M., & en Integratie, W. (2009). *Leefbaarheid, op het snijvlak van sociaal en Fysiek*. Den Haag: Ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie.

Villarreal, A & Silva, F.A. (2006). Social cohesion, criminal victimization and perceived risk of crime in Brazilian neighborhoods. *Social forces*, 84, (3) 1725-1753.

Visser, Petra & Frank van Dam (2006). *De prijs van de plek. Woonomgeving en woningprijs*. Rotterdam: NAI uitgevers.

Vrijhof, P. H. (1958). De buurt als sociaal gegeven. *Mens en Maatschappij*, 33(1), 41-46.

Waalbommel BV. (2022). *Besluit ontwerp Buitenstad Zaltbommel*. Geraadpleegd op 20-02-2022, van <https://www.buitenstad-zaltbommel.nl/nieuws/3496/besluit-ontwerp-buitenstad-zaltbommel/>

Wassenberg, F. A. G. & Blokland, T. V. (2008). Functiemenging en veiligheid. In *Van wijken weten. Beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing* (pp. 56-67). IOS Press.

Wikipedia. (2021). *Zaltbommel (gemeente)*. Geraadpleegd op 24 Februari 2022, van [https://nl.wikipedia.org/wiki/Zaltbommel_\(gemeente\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Zaltbommel_(gemeente))

Wittebrood, K. (2000). Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse. In: *Mens en maatschappij*. 75(2), p. 92-109.

Wittebrood, K., & Permentier, M. (2011). *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

wUrck. (2019). *Integraal stedenbouwkundig plan en beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel*.

8. BIJLAGE

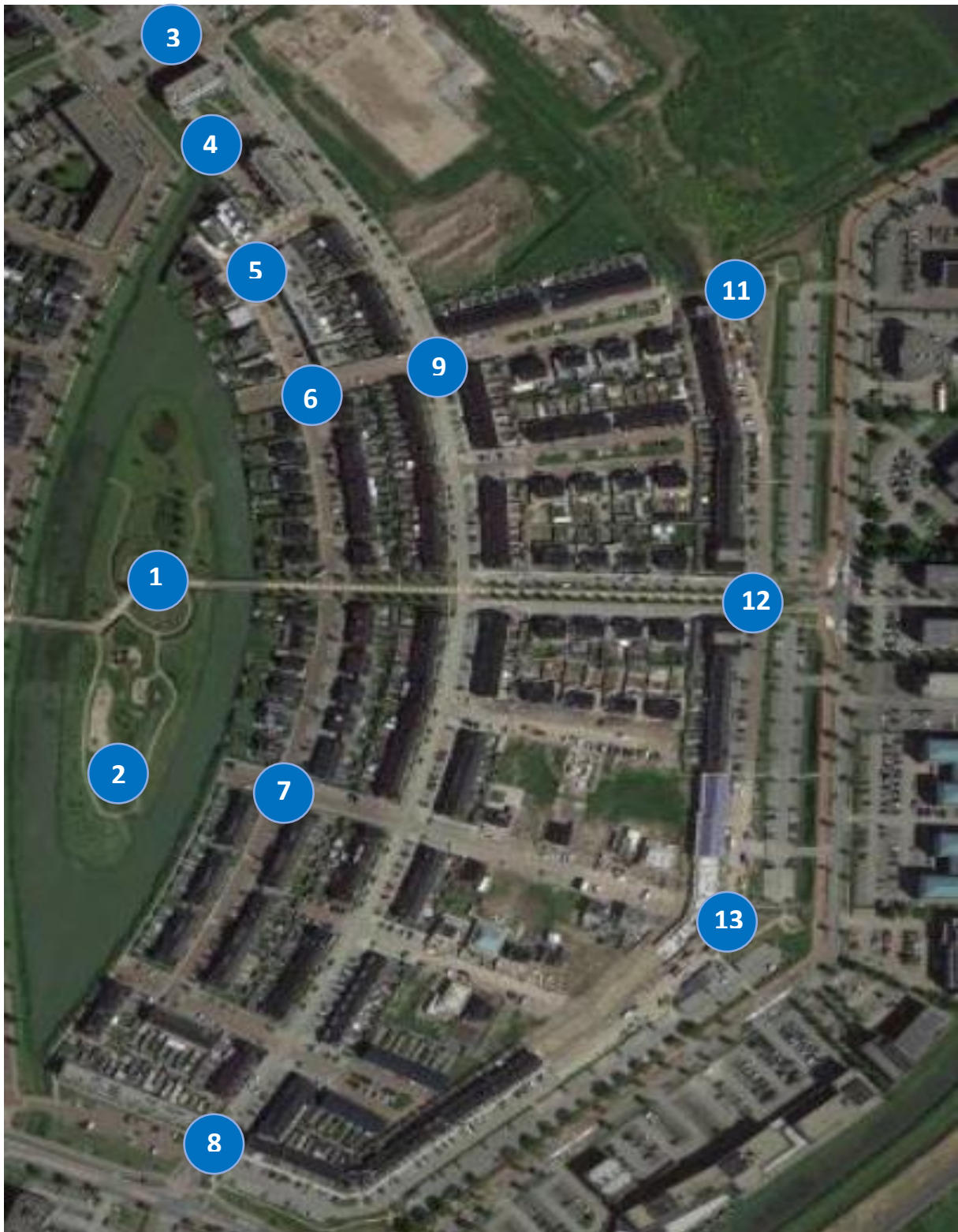
8.1. OBSERVATIES

Gedurende dit onderzoek zijn verschillende keren observaties gedaan in de Waluwe II. Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen is dit gedaan op verschillende data, op verschillende dagen van de week, op verschillende tijden en onder verschillende weersomstandigheden. De volgende lijst presenteert de momenten van gehouden observaties.

Maandag	02-05-2022	8.00-9.30	Zonnig
Dinsdag	17-05-2022	18.00-20.00	Zonnig
Vrijdag	20-05-2022	17.00-18.15	Regenachtig
Zondag	22-05-2022	12.00-14.30	Zonnig en bewolkt
Zaterdag	28-05-2022	11.00-12.30	Bewolkt
Woensdag	01-06-2022	16.00-16.30	Zonnig met buien
Donderdag	02-06-2022	21.00-22.00	Winderig
Dinsdag	07-06-2022	15.00-17.00	Zonnig en winderig

Figuur 13: Omstandigheden observaties

Onderstaande pagina's presenteren figuren ter ondersteuning van de eerder beschreven uit observaties verkregen resultaten. Het begeleidend schrijven beschrijft de locatie waar het beeldmateriaal gecreëerd is, corresponderend met de nummering in figuur

Figuur 14: Locatieaanduiding gedane observaties (GoogleMaps)

Figuur 15: locatie 1

Figuur 16 locatie 1

Figuur 17 locatie 1

Figuur 18 locatie 1

Figuur 19 locatie 1

Figuur 20 locatie 1

Figuur 21 locatie 1

Figuur 22 locatie 1

Figuur 23 locatie 2

Figuur 24 locatie 2

Figuur 25 locatie 2

Figuur 26 locatie 2

Figuur 27 locatie 2

Figuur 28 locatie 2

Figuur 29 locatie 2

Figuur 30 locatie 2

Figuur 31 locatie 3

Figuur 33 locatie 4

Figuur 34 locatie 4

Figuur 35 locatie 4

Figuur 36 locatie 5

Figuur 37 locatie 5

Figuur 38 locatie 5

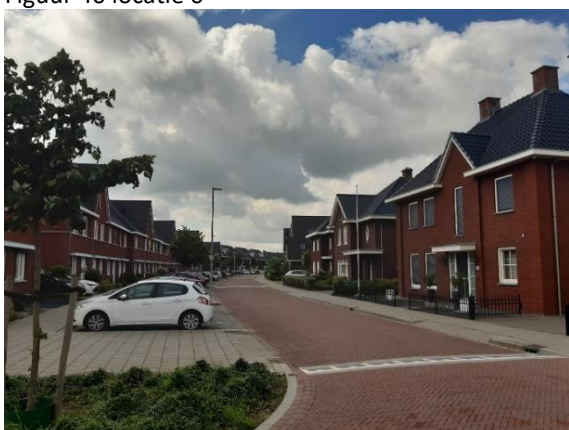
Figuur 39 locatie 5

Figuur 40 locatie 6

Figuur 41 locatie 6

Figuur 42 locatie 6

Figuur 43 locatie 6

Figuur 44 locatie 7

Figuur 45 locatie 7

Figuur 46 locatie 7

Figuur 47 locatie 7

Figuur 48 locatie 8

Figuur 49 locatie 8

Figuur 50 locatie 8

Figuur 51 locatie 8

Figuur 52 locatie 9

Figuur 53 locatie 9

Figuur 54 locatie 9

Figuur 55 locatie 9

Figuur 56 locatie 10

Figuur 57 locatie 10

Figuur 58 locatie 10

Figuur 59 locatie 10

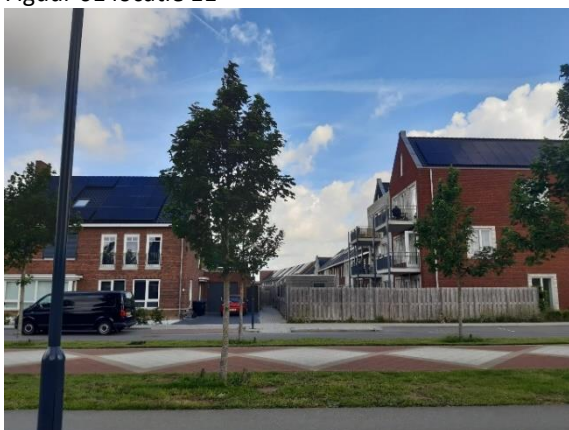
Figuur 60 locatie 10

Figuur 61 locatie 11

Figuur 62 locatie 11

Figuur 63 locatie 11

Figuur 64 locatie 11

Figuur 65 locatie 11

Figuur 66 locatie 12

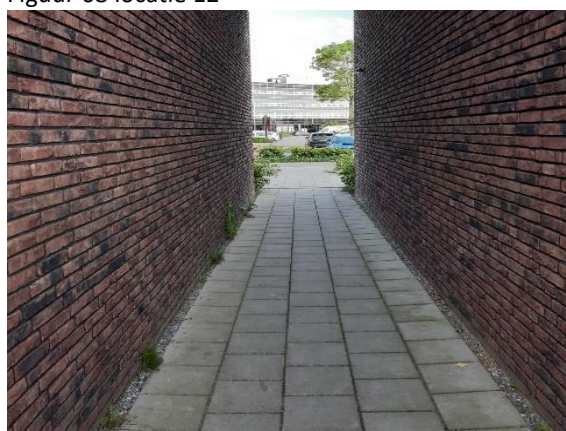
Figuur 67 locatie 12

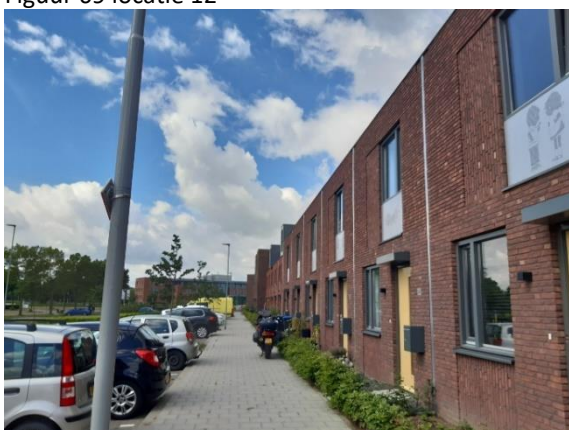
Figuur 68 locatie 12

Figuur 69 locatie 12

Figuur 70 locatie 12

Figuur 71 locatie 12

Figuur 72 locatie 12 Figuur 73 locatie 12

